

Soósné Dr. Faragó Magdolna:

**MENTÁLHIGIÉNÉS
PEDAGÓGIAI SZOCIÁLPSZICHOLOGIAI
FOGALOMTÁR**

pedagógushallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak

Lektorálta: Dr. Vizelyi Ágnes
A borító a szerző és Zséli Annamária munkája
ISBN 963 9315 559
Ára: 600 Ft

Mottó:

**„Mivel minden (létező)
okozott és okozó, segített és segítő, közvetlen és közvetett,
és mivel minden természetes és láthatatlan köteléssel kapcsolódik egymáshoz,
amely összeköti a legtávolabb eső és a legkülönbözőbb dolgokat,
lehetetlennek vélem, hogy megismerhessük
a részeket az egész,
s hasonlóképpen: az egészet a részek
megismerése nélkül.”**

Blaise Pascal

*(XVII. századi európai gondolkodó Gondolatok című könyvének „Az ember aránytalansága” részéből,
Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 37. oldal)*

Ajánlás

A pedagógusképzők általános tapasztalata, hogy a hallgatók fejében nemigen állnak össze szerves egésszé (sokszor még a záróvizsga idejére sem) a pedagógiai mesterségbeli felkészítés során tanult elméleti ismeretek. Részint, mert nem párhuzamosan történik meg az elméleti tudás saját élményű hozzákapcsolása a pedagógusi munka gyakorlatban felmerülő kérdéseihöz, ami motiválná a pedagógusjelölteket a további ismeretszerzésben, részint, mert az egyes alaptárgyak közötti kapcsolódási pontokra csak az általános pedagógiai, pszichológiai, oktatásszociológiai, stb. ismeretekre alapozva lehet rámutatni. Az alaptárgyak után következő neveléslélektan, még inkább az ennél is komplexebb jellegű pedagógiai szociálpszichológia vagy újabban az alkalmazott (iskola)pszichológia nevű tantárgyak elvileg ezt az integráló funkciót töltik be. Ténylegesen azonban kevésbé hatékony az ismeretek feldolgozása, mivel a korábbi tárgyak alapfogalmait - amelyek között az elvi és gyakorlati összefüggéseket kellene megláttatni – a hallgatók nem biztosan megtanult tudásként tudják kezelni.

Közismert az is, hogy a pedagógiai pszichológia az utóbbi másfél évtizedben fejlődött ugrásszerűen, elsősorban a szociálpszichológia felismeréseinek iskolai alkalmazása irányában, ezzel is segítve a humanisztikus pedagógia elméleti megalapozását. Számos új felismerés, új fogalom, új szakmai elvárás fogalmazódott meg, amelyet a korábbi tankönyvek, jegyzetek még nem tartalmaztak. Az új ismereteket a korábban végzett pedagógusok még nem tanulhatták. Így a segédanyag bármely továbbképzési program részeként (elsősorban az önismereti és a mentálhigiénés képzésekben) vagy egyszerű önképzés céljából is felhasználható.

A fogalomtár első változata tanár-szakos hallgatók közreműködésével készült, akik a pedagógiai szociálpszichológia nevű tárgy szemináriumi feldolgozása során - sok más mellett **Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága** (Összeállította: Mészáros Aranka, ELTE Eötvös Kiadó, 1997.) című könyvben lévő tanulmányokból - tartott kiselőadások zárásaként emelték ki az ismeretlen vagy számukra lényeges fogalmakat, és ők is fogalmazták meg saját szavaikkal, hogy mi a legrelevánsabb tudnivaló leendő pedagógusi munkájuk szempontjából. Ezt a hallgatóktól tanult látásmódot - a tudományos, egzakt definíciók helyett hétköznapi szóhasználattal a "felhasználók" szemszögéből fontos tartalmak iskolai példákkal történő megvilágítását - igyekeztem megtartani az átdolgozás, bővítés során is. Fontosnak tartottam a nagyságrend szempontját is. Hogy e segédanyag könnyen forgatható, átlátható terjedelmű legyen, a fogalmak körének meghatározásakor a pedagógiai pszichológián belül is elsősorban a szociális kapcsolatokkal összefüggő területekre koncentráltam. Ugyanakkor a személyiséglélektan köréből is merítenem kellett, hogy a tanárok egyben lássák a diákok (és önmaguk) személyiségfejlesztéséhez szükséges legfontosabb jelenségeket. A gyűjteményt az **iskolai mentálhigiéné** és drog-prevenció fogalomkörével e téma fontossága és kézenfekvő kapcsolódása miatt szélesítettem. Ez utóbbi fogalommagyarázatokhoz – szíves hozzájárulásával, amelyért köszönettel tartozom - Dr. Grezsa Ferenc gyűjteményét is felhasználtam.

E fogalomtár tehát az iskolai szervezetben, személyiségfejlesztésben, nevelésben szükséges sokféle részismeret közül a szerintem legnehezebben körvonalazható, ugyanakkor leglényegesebb területen: a szociális kapcsolatépítéssel összefüggő kérdéskör fogalmainak magyarázatával segítheti a „biztos cölöpök” lerakását, amely egyben a részek együtt-látásának az élményét eredményezheti. (Az összefüggések megértését könnyítik a szövegben lévő dőlt betűs kiemelések, amelyek a fogalomtárban megtalálható önálló címszavakra utalnak.) Mivel a téma legalapvetőbb minimum-ismereteit tartalmazza, ez könnyen meg is tanulható, illetve e tudás elsajátítása könnyen ellenőrizhető is. Használata a fogalmi alapok biztos kezelésén kívül - gyakorlatcentrikus bemutatása folytán – remélhetőleg felkelti az igényt a továbbépítésre is. A pszichológiai fogalmak ennél szélesebb körét tartalmazó lexikonok közül ehhez elsősorban Dr. Rókusfalvy Pál és Balogh Éva gyűjteményére hívom fel a figyelmet; a fogalmak mélyebb megértéséhez a Keraban Kiadónál 1997-ben megjelent Pedagógiai Lexikon forgatását javaslom.

Kívánom, hogy a kiadvány váltsa be a hozzá fűződő fenti reményeimet: segítse a pedagóguspályára való felkészülést, és a tudás hasznosuljon a nevelőmunka során is!

Budapest, 2003. márciusa

Soósne Dr. Faragó Magdolna
ny. egyetemi docens

Absztinencia: a szenvedélytől történő önmegtartóztatás.

Adaptáció: *szociálpszichológiai* értelmű jelentése: *viselkedés* alkalmazkodás a *szociális* környezethez. Eredményét *beilleszkedésnek* is nevezhetjük. Az iskolai adaptációs vagy beilleszkedési folyamat nehézségeit a pedagógusok azzal csökkenthetik, ha a diákokkal megismertetik a megváltozott környezet elvárásait, illetve az új környezeti feltételeknek megfelelő cselekvési lehetőségeiket is. A sikeres beilleszkedést visszajelzéseikkel (*visszacsatolás*) segíthetik. A beilleszkedés akkor sikeres, ha az egyén és a *csoport* (új szervezet) céljai megegyeznek, lehetőség és belső késztetés is van a célok elérésére irányuló *tevékenységekre*, s ezek a célok és tevékenységek az egyén fejlődését szolgálják. Ellenkező esetben *maladaptivitásról*, vagyis elégtelen vagy rossz irányú alkalmazkodásról beszélünk (ilyen például a *deviáns ifjúsági csoportokban* a destruktív életviteli, pl. a *drogfogyasztási* szokások átvétele).

Addikció: hozzászokás, függőség, elsősorban *drogtól* (pl. kábítószerrel, alkoholtól, dohányzástól). A hozzászokás mind a testi, mind a lelki működések megváltozását eredményezi, mely szenvedélybetegséghez vezet. A drog hiánya ugyanis megvonási tünetekkel jár, így az „anyag” megszerzése minden más törekvést elnyom. Emiatt a drogozó beszűkül, kiüresedik, idővel elzúlik, leépül. (Lásd még: *drog-prevenció*.)

Addiktológia, addiktológus: a szenvedélybetegségekkel foglalkozó tudomány, illetve szakember (szakirányú továbbképzésben oklevelet szerzett addiktológus – amely pedagógusi oklevélre is épülhet - vagy erre specializálódott pszichiáter, pszichológus).

Adoleszcencia: serdülőkor, ifjúkor, a másodlagos nemi jelleg kialakulásától (pubertáskortól) a felnőtté válásig terjedő átmeneti életszakasz. A kamaszkorra jellemző szélsőséges „tünetegyüttes” nemcsak magukat az érintetteket viseli meg, de a környezet tűrőképességét is próbára teszi. Ez a korszak a *személyiség* fejlődésében meghatározó (ekkor történik az *identitás* kialakulása, az *énkép* megszilárdulása), így a tanárok hozzáállása, módszerei döntő, gyakran az egész életre kiható *befolyással* lehetnek diákjaikra (az ifjúkorban meghozandó - a *pályaválasztásra*, nemi identitásra, életcélokra vonatkozó – legfontosabb döntéseik mellett pl. a *konfliktusok* kezelési módját, a *megküzdési stratégiáikat* illető *attitűdök* kialakításában). Ezért a pedagógusok személyes példájának, támogatásának e korszakban fokozott jelentősége van.

Affektív: érzelmi elem, érzelemmel (emócióval), érzésekkel, indulatokkal kapcsolatos *személyiséglélektani* fogalom, melyet elsősorban az *attitűdök* egyik összetevője megjelölésére használnak (a *kognitív* és a *viselkedés* elem mellett). Az affektivitás az érzelmek átélésére való *képesség*, érzelmi telítettség, érzékenység, indulattal, érzelemmel átfűtött *magatartás*.

Affiliáció: társas szükséglet (az ember társas lény), vagyis az emberek alapvető igénye a kapcsolatfelvételre, társulásra, a tartós egyedüllét elkerülésére. A *szeparáció* (pl. az elkülönítés, kapcsolatmegvonás) ezért számít az egyik legsúlyosabb *büntetésnek*. A pedagógusoknak ezt a hatást mind a büntetések (pl. a bezárás, eltiltás, kiközösítés) alkalmazásakor, mind a pozitív *befolyásolási* formák kiválasztásakor (a társas szükséglet, a társakkal való együttműködés motivál) figyelembe kell venniük. Affiliációs hajlamunk erősségének jellemzésére a *szociabilitás* fogalmát használjuk.

Agresszió, agresszivitás: másokkal szembeni ellenséges *viselkedés*, megnyilvánulás, amely a másik személy sérelmét okozza, fizikai vagy lelki megsértését eredményezi. Agresszivitásnak tehát nem csak az tekinthető, ha valakit megütünk, megtámadunk, de az is, ha valakivel durván bánunk, kiabálunk vele, vagy pl. káromkodunk. A tettek és a szavak mellett lehetnek az embernek agresszív gondolatai is. Sajátságos formája az önagresszió (autoagresszió), melynek legsúlyosabb megnyilvánulása az öngyilkosság. (Ld. még a proszociális agressziót is.)

Akceleráció: az újabb nemzedékek fejlődésének felgyorsulása (korábban kezdődő serdülés és hosszabb növekedési szakasz, nagyobb átlagos testmagasság, hosszabb életkor). A társadalmi munkamegosztásban való helytálláshoz a fejlett társadalmakban ugyanakkor a korábbinál hosszabb tanulási idő szükséges, mely következtében a korábbinál jóval hosszabb az átmeneti időszak is a biológiai és a szociális-társadalmi érettség elérése között. Ez számos nevelési, illetve *intrapszichikus konfliktus* forrása.

Aktív hallgatás: A másik ember megértésének az egyik legjobb módja az olyan hallgatás, amelyben csak *metakommunikáció*val jelezzük a beszélőnek értő figyelmünket és elfogadó hozzáállásunkat, ezzel bátorítva őt problémájának feltárásában. Az aktív hallgatás módszere segít az *empátia* kialakulásában és a *konfliktusok* megoldásában is.

Aktivitás, aktivizálás: Az aktivitás (a fizikai mozgással járó cselekvés vagy a belső, *intrapszichikus* tevékenységek végzése) az emberi életjelenségek egyik legfontosabbika. A nevelés célja sem más, mint hogy felnőtt korára az ember a saját késztetései alapján önszabályozott *tevékenységek* végzésére legyen képes. A pedagógus ezt a tanulási folyamatot segíti elő az aktivizálás különböző módszereivel (pl. az érdeklődés felkeltésével, *motiválással*, a tevékenységek szervezésével), hiszen csak a saját tevékenységek végzése útján lehet eljutni az öntevékenység fokára. A tanulók tevékenykedtetése, cselekedtetése nemcsak az ismeretek elsajátítására, készségek kialakítására, *képességek* kibontakoztatására ad alkalmat, hanem - mivel az iskolai tevékenységek osztálykeretben zajlanak - az érzelmeket, a kapcsolatokat és az önismeretet is fejleszti, főként, ha a feladatok kiscsoportos együttműködést is igényelnek. A *humanisztikus* nevelési irányzatok közös jellemzője, hogy az aktivizálás, mint fő módszer a gyermeki *személyiség* egészének részvételét célozza, így az iskolai tevékenységek nem tananyag-centrikusak (főleg nem csupán a verbális ismeretátadásra irányulnak, ami a hagyományos szemléletű oktatás legnagyobb hibája), hanem az ismeretszerzés mellett egyben a mozgás-, az érzelmi és kapcsolati kultúrát is fejlesztik.

Alapvető attribúciós hiba: Az emberek többségét a másik személy (embercsoport) tetteinek megítélésekor a *diszpozicionális attribúció*, vagyis azok tulajdonságaiból, feltételezett hajlamaiból eredeztetett oktatáson irányába történő torzítás jellemzi. A magunk cselekedeteit tekintve viszont általában csak a pozitívakat magyarázzuk a magunk jótulajdonságaival, negatív tetteinkért viszont hajlamosabbak vagyunk a környezetet (a szituációt) okolni. A tanár sokat árthat azzal, ha nincs tisztában ezzel az ösztönös reakciómóddal (a „mert te ilyen vagy”, a „mindig ebben sántikálsz” típusú sommás ítéleteinek negatív hatásával például), hiszen nem a tényleges okait mérlegeli a diák viselkedésének. (Lásd még: *Pygmalion-effektus, elfogultság, énkép, én-védő mechanizmusok*.)

Alkotóképesség: lásd *kreativitás*.

Alku: az a folyamat, melynek során az *interakció*ban résztvevő személyek érdekeiket (az egyetértés céljából) megpróbálják egyeztetni.

Altruizmus: hajlam az önfeláldozásra, önzetlen segítségnyújtásra másokért vagy jó ügyek szolgálatáért.

Alulteljesítő: az a gyerek például, akinek mindennapi hatékonysága az iskolában jóval gyengébb, mint *intelligenciája*, *képességei* alapján az tőle elvárható lenne.

Ambivalencia: kétféle, egymással ellentétes érzés egyidejű jelenléte ugyanazzal a dologgal, személlyel kapcsolatban, amely feszültséget okoz, így választásra késztet.

Animáció: megelevenítés, lelkesítés, kedvcsinálás arra, hogy lehetőségeinket kihasználjuk. E fogalmat először a szabadidő értelmes felhasználását (pl. a rekreáció, művelődési vagy társas fórumok sikerességét) elősegítő tevékenységre utalva használták, de jelentése mára általánosabbá vált, így többféle területen foglalkoztatnak animátorként szervezőket. (Végeredményben a jó pedagógus is animátor, lásd még: *aktivitás*.)

Anonimitás: névtelenség, ismeretlenség. Anonim segítségnyújtás a *mentálhigiénés* tevékenységben például, amikor a segítséget (telefonon, levélben, e-mailen keresztül) kérőnek nem kell felfednie kilétét, nem szükséges, hogy bemutatkozzon. Ez által lehetősége van arra, hogy csak azokat az információkat mondja el magáról, amiket ő szeretne, illetve nem kell attól tartania, hogy közlései ismerőseihez visszajutnak, ami rá nézve kellemetlen következményekkel járna.

Anticipáció: később bekövetkező dolgok, események, szükségletek, stb. elővételezése, előrevetítése, tudatos számításba vétele.

Anticipáló foglalkozási szocializáció: a szakmai *szerepelvárások* elővételezésével történő felkészülés a pályára. Elsősorban az értelmiségi pályákon (így a pedagógusképzésben) ilyen a *pályaszocializáció*. A tanulási, ill. az előzetes pályamotivációt gyengíti, ha a képzésben a szerepelvárások elméleti síkú elővételezése nem explicit (a képzés és az egyes tantárgyak célja nem világos), s főként, ha az oktatáshoz nem kapcsolódik saját élményű tapasztalatszerzési lehetőség a képzés kezdetétől fogva. A pedagógusjelöltek iskolai gyakorlati képzése az utolsó évre koncentrálódik, amely során a szembesülés a pályakövetelményekkel és a saját *képességekkel* inkább elbizonytalanodást, félelmet, a pályalkalmasság megkérdőjelezését okozza. Nálunk a pályakezdők *beilleszkedésének* a támogatása sem szervezeten történik, így hatékonysága esetleges.

Antiszociális magatartás: a társadalom többsége által elfogadott, elismert, fontosnak tartott magatartás elutasítása, azzal ellentétes (társadalomellenes, közösség-ellenes) *viselkedés*.

Antiszociális személyiség: a személyiségzavar egyik formája, az egyén *szocializációjának* eredménytelensége. Mivel a társadalmi *normák* nem épültek be (lásd: *interiorizáció*), ezért az ilyen ember a szokásoknak megfelelő társas viselkedés szabályait nem tartja be, s büntudata sincs emiatt.

Apátia: tartós kedvetlenség, közömbösség, amelyet (elsősorban a tartós frusztrációból következően) érzelem- és *motivációhiány* jellemez.

Aszociális: aki a *szociális* kapcsolatok, értékek, *normák* iránt közömbös, leértékeli a társas kapcsolatok jelentőségét, nincsenek barátai, köznyelven: magánakvaló.

Asszertivitás: önérvényesítés, érdekeink határozott, magabiztos képviselése, anélkül, hogy másokat megsértenénk ezzel. Ez a **képesség** a vezetők, köztük a pedagógusok számára igen fontos (hiányában céljainkat nem érjük el, s a meghunyászkodás miatt **önbecsülésünk** is sérül). Szükség esetén különböző technikákkal (csoport-tréninggel) lehet fejleszteni asszertivitásunkat, amely érzékenységünket növeli magunk és mások problémái iránt, de egyben figyelmet fordít a **megküzdési stratégiáink** fejlesztésére, valamint arra is, hogy problémáinkat és az önérvényesítéssel járó **intrapszichikus és kapcsolati konfliktusainkat** **agressziómentes** formában oldhassuk meg.

Asszimiláció: (Piaget **kognitív** fejlődési elmélete szerint) a gyermek az új ismereteit az előzetesen szerzett ismeretekből létrejött **sémá**ba építi be. A sémák alkalmazása megszabja a továbbiakban a **kognitív stílusunkat** is.

Attitűd: érzelmileg színezett véleményrendszer, **beállítódás** a tárgyak, dolgok, események, jelenségek, elvek, személyek értékelése rokonszenves vagy ellenszenves dimenziók szerint. A **szocializáció** (társadalmi tanulás) folyamán elsajátított minták alapján alakul ki a viszonylag tartós érzelmi, viselkedéses és intellektuális beállítottságunk, amely arra utal, hogy észleléseinkről alkotott tudásunk, ítéleteink egyúttal érzelmi színezetű értékelést, tetszést - nemtetszést is tartalmaznak, és eszerint is viselkedünk. Az attitűd szerveződését e három szférára bonthatjuk fel (a **kognitív**=megismerési, tudati; az **affektív**=érzelmi, **motivációs**; és a **viselkedéses**=akarati és szokásrendszer komponenseire), amelyek azonban kölcsönösen áthatják egymást. **Személyiségünk** hasonló összetevőinek sajátos mintázata nyilvánul meg beállítódásainkban, ezért a személyiség-vizsgálatok egyik fontos eszköze az attitűd-vizsgálat. Az attitűd-vizsgálatok a **szociálpszichológia** területén az emberi kapcsolatokkal, társadalmi **csoportokkal** kapcsolatos beállítódást (pl. az **előítéletet**) tárják fel, amely megállapítások az iskolai nevelési helyzetek megértésében is segítenek. Egyik dimenziója pl. a saját **teljesítményhez** való viszony (a **kudarckerülő - sikerorientált** beállítódás) szerint jellemzi a személyiséget, amelynek ismerete a pedagógusok számára elsősorban a tanulás serkentése (**motiválása**) szempontjából szükséges. A tanulók beállítódásának ismerete bármely területen igen fontos lehet, hiszen a nevelés, **személyiségfejlesztés** is az attitűdök alakítása révén történik.

Attribúció: tágabban valamely esemény okára történő következtetés, oktulajdonítás, szűkebb értelemben, a **személypercepció** és az **énkép, önértékelés** kialakítása során az a mechanizmus, amely révén a velünk kapcsolatban álló személyek (és ugyanígy önmagunk) **viselkedésének** okait az észlelésükkel együtt ösztönösen meg is magyarázzuk. Alapvető emberi törekvés ugyanis megfejtetni a dolgok mozgatórugóit, mert az oknélküliség az életünk véletlenszerűségét, így irányíthatatlanságát, végső soron értelmetlenségét jelentené. Jelentősége az, hogy a feltételezett oki magyarázatok befolyásolják az események megítélésait (a **kognitív** folyamatokat) és az azokra adott reakciónkat. A megértés érdekében a külső megnyilvánulások **intuitív** értelmezése nyomán az okot esetenként a személy belső tulajdonságaira (**diszpozícióira**) vezetjük vissza, illetve valamilyen szándékot, törekvést tulajdonítunk viselkedésének, más esetben felmentjük azzal, hogy az okot a környezeti tényezőknek (a szituációnak) tulajdonítjuk. Az egyénre jellemző az attribúciós stílus, melynek két szélsőséges véglete, ha általában vagy csak a **szituációs**, vagy csak a **diszpozicionális attribúció** érvényesül (lásd még: **alapvető attribúciós hiba**). A tudatosan feltárt tények alapján szükségessé válhat ösztönös attribúciónk korrigálása (lásd még: **önreflexió**).

Autogén tréning: olyan módszer, mely során saját magunk irányítjuk *relaxáci*ónkat, vagyis testi-lelki ellazulásunkat. A relaxáció a *mentálhigi*éné egyik hatékony (és könnyen elsajátítható) eszköze, amely feszültségeink levezetésében, belső harmóniánk, pozitív energiáink megőrzésében segíthet. A pedagóguspályára jellemző gyakori stressz-helyzetek különösen indokolják alkalmazását.

Autokrata vezetési stílus, autoriter, autoritárius személyiség: tekintélyelvű. Az egyenrangú kapcsolati viszonylatok helyett a függőségi hierarchia előtérbe helyezése jellemzi: erős kontroll, lenézés, *agresszió*, *előítéletes* magatartás azokkal szemben, akiket magánál alsóbbrendűnek tart; s többnyire egyben alázatos, engedelmes *viselkedés* a felette állókkal szemben (amelyet ugyanúgy megkövetel a tőle függő viszonyban levőktől). Ellenpárja a *demokratikus stílus*, illetve mindkettőnek az ellentéte a *laissez faire stílus* a kapcsolatok alakításában (lásd még: *vezetési stílus*), mivelhogy az előbbiek - így vagy úgy - aktívak, tehát hatást gyakorolnak, míg ez utóbbi ráhagyó módon viselkedik).

Autonómia: önállóság, függetlenség. A pedagógiában kulcsfogalom, mivel a tanári munka csak autonóm módon végezve lehet eredményes, és ugyanez a célja a nevelésnek is.

Autonóm személyiség: önálló, érett *személyiség*, aki önmagát, *viselkedését* saját *értékrendje* alapján szabályozza: önmaga ítéli meg cselekedeteit (*belső kontroll*os), tudatosítja a saját szükségleteit, a belső és külső konfliktusokat, felismeri az emberek közötti kölcsönös függőséget, elismeri mások autonómia iránti szükségletét, olyannak fogadja el önmagát, amilyen valójában, és nem olyannak, ahogyan mások értékelik.

Azonosulás (identifikáció): *Mintakövetés* útján (öntudatlanul) a mintaadó személyhez hasonlóan igyekszünk viselkedni, amely révén jellegzetes *viselkedésmódjait*, véleményét, *attitűdjeit*, *értékeit* magunkévá tesszük. Az értékek kialakulásának, a társas viselkedés tanulásának, illetve a *szociális befolyásolás*nak ez a második lépcsőfoka. (Az első a *behódolás* külső kényszerre, a harmadik az *interiorizáció*: az értékek ekkor válnak véglegesen a *személyiség* sajátjává és az önmagáról alkotott képének – *énképének* - a részévé.) Az identifikáció során az egyén (gyermek) a számára jelentős (a szeretett, elfogadott vagy éppen ellenkezőleg, a félt) személyt tekinti azonosulási mintának. Viselkedését önkéntelenül (érzelmi okokból) utánozva, másolva veszi át az értékeket, illetve éli át az ezt kísérő érzelmeket, jut tapasztalatokhoz, ismeretekhez. Ha a diák szereti, tiszteli a tanárt, így a tanár viselkedését elfogadja, akkor is az ő elvárásai alapján reagál, annak megfelelően viselkedik, ha a tanár nem felügyeli közvetlenül. Félelemből táplálkozik az agresszorral való azonosulás, amely nemcsak a kisgyerekkori durva (pl. iszákos apai) bánásmód hatására, de a későbbi *kortárs-csoportok*ban is érvényesülhet (lásd még: *ifjúkori deviancia*). Ha a modell (később a *referencia-személy*) befolyása nem tartós (pl. gyermekotthonban túl gyakran cserélődnek a gondozók, kisiskolás korban a tanítók), az identifikáció révén szerezhető tapasztalatok hiányoznak, ezáltal az interiorizáció foka sem következik be. Ha az érzelmi hatás gyenge, és hirtelen sokkal vonzóbb referencia-személy (-csoport) adódik, következik be az *átpártolás*.

Azonosulási minta: az a személy, illetve viselkedés, akit, illetve amit az egyén (tudatosan vagy nem tudatosan) utánozni, követni próbál.

Átpártolás: az igazodási minta megváltozása, új *referencia-személy* vagy -csoport választása (lásd még: *azonosulás*). A fejlődés (*szocializáció*) folyamán a felnőtti *befolyás* mind kiterjedtségét, mind intenzitását tekintve csökken. *Serdülőkorban* jelentősen megnövekszik a *kortárs-csoportok* befolyása a felnőttekével szemben. Optimális esetben a szülő vagy tanár

saját befolyásának mértékét és módját összhangba tudja hozni a gyerek fejlettségével, önállóságra vonatkozó igényeivel. Átpártolás akkor következik be, ha az átmeneti fázis hiányzik, a referencia-csoport (-személy) megváltozása drasztikus és kizárólagos.

Beállítódás: lásd *attitűd*.

Befolyás: *szociális befolyásolás*.

Behódolás: külső kényszer hatására történő engedelmesség, mely a saját ellenkező meggyőződés átmeneti föladásával jár. Utóbbi a kényszer megszűntével elmúlik. A *szociális befolyásolás* első lépcsőfoka. A gyerek azért viselkedik a szülő (tanár) által elvárt módon, mert ezzel *jutalmakat* szerezhet, illetve elkerülheti a *büntetést*. Csak akkor tanúsítja ezt a viselkedést, ha a tanár jelen van, vagy nagy valószínűséggel tudomást szerezhet *viselkedéséről*. Ha az erős *külső kontroll* tartós, s a befolyásoló személy *autokratikus* és hideg, az *énkép*, önértékelés negatív irányba halad, amely alapja lesz a neurózisnak vagy *devianciáknak*.

Beilleszkedés: lásd: adaptáció.

Belső kontroll attitűd: (Ellentéte a *külső kontroll attitűd*.) A történetekben magunk mérlegeljük saját szerepünket, magatartásunk következményeit, lehetőségeinket a választásra. Mind a pozitív, mind a negatív *viselkedésünket* úgy értelmezzük, mint amelyekért mi vagyunk a felelősek. *Értékeinkkel* összhangban cselekszünk, s ha - a körülmények (szituáció) kényszere nélkül, azzal nem magyarázhatóan – mégis másként cselekednénk, büntudatunk támad.

Bohóc szerep: Ezt a szerepet (aki komolytalankodik, felelőtlen karikírozással szórakoztatja, neveteti társait) általában az osztálynak az a tanulója veszi magára, aki nem tud másképp (pl. intellektuális téren) sikereket elérni. Így akarja saját magára felhívni a figyelmet, törődést kiprovokálni, kapcsolatokat, elismerést szerezni. Noha ezzel népszerűsége tehet szert, és csökken a szorongása a tanári követelmények nem teljesítése miatt (attól, aki egy kicsit bolond, nem lehet elvárni komoly munkát, teljesítményt), ám ha a bohóc-szerep tartós marad, az *énképbe* beépül (s a *Pygmalion-effektus* miatt mások elvárásaira alapozva felmenti magát a felelősségvállalás alól), így az *igénynívó* csökkenése következtében a teljesítménye tovább romlik (épp az, ami kompenzálására a bohóc-szerepet felvette).

Bumeráng hatás: A meggyőzésre irányuló közlés (eredeti szándékától eltérően) a kívánt hatás ellenkezőjét éri el, mintegy visszaüt az információ küldőjére.

Burnout: *kiégési szindróma*.

Bűnbakképzés: Olyan *attribúciós* (oktulatdonítási) folyamat (többnyire *frusztráció*, félelem hatására), amelyben a *csoport* valamely személyt (magánál tehetetlenebbet, alábecsültebbet) vagy csoportot (pl. kisebbségeket) okol problémáért, arra vetíti ki negatív érzelmeit (lásd még: *előítélet, alapvető attribúciós hiba, diszkrimináció, diszpozicionális attribúció*). A bűnbak elleni közös *agresszív* fellépés, ellenséges viszony a többieknek összetartozás-érzést, biztonságérzést kölcsönöz.

Büntetés: Valamely cselekvésünkkel, *viselkedésünkkel* kapcsolatos megtorlás, válasz, mely negatív élményt, tapasztalatot jelent. Elszenvedése következtében az érintett személy kerülni

igyekszik a büntetéssel járó helyzeteket. A **jutalmazás** és büntetés a magatartás **befolyásolásának** ősidők óta alkalmazott módszere. A büntetés alkalmazásának hatékonyságát – az **énkép** alakulására, a **személyiség** fejlődésre gyakorolt számos negatív hatása miatt - a modern pedagógia egyre inkább megkérdőjelezi.

Carpenter-effektus: az a tendencia, hogy mások tevékenységét, cselekedeteit velük együtt mi is hajtsuk végre, leginkább érzelmileg túlfűtött helyzetekben, pl. veszély esetén fejvesztve együtt menekülünk a többiekkel (lásd még: **csoporthatás**).

Coping-stratégia: megküzdési stratégiák.

Család: vérségi kapcsolatok alapján létrejövő, szoros kohéziójú **kiscsoport**, amely eredeti funkciója az utódok létrehozása és felnevelése, ahol a szülők (és más családtagok) biztosítják a gyermek testi-lelki fejlődését. Emellett a család a tartós együttélés formája, az élet feltételeit biztosító gazdasági, háztartásvezetési egység is, amely a családtagok biológiai (köztük a szülők szexuális) szükségleteit (pl. a pihenést, regenerálódást) szolgálja, s egyben terepe az alapvető szociális szükségletek (pl. érzelmi, kapcsolati, biztonság- és szeretetigény) kielégítésének is. A gyermek szempontjából az elsődleges **szocializáció** színtere, ahol a kötődés a szülőhöz az érzelmi biztonságot nyújtja. A család szociális hatásai révén közvetítődik, illetve alakul a gyermek világról és önmagáról alkotott képe (**énképe**), ismeretei, **érték-** és **normarendszere**, köztük maga a **kommunikációs** (pl. a beszéd) és kapcsolati formák tanulása, gyakorlati és konkrét tapasztalatok révén alakulnak az életviteli, életmódbeli szokások, tevékenységek. Kezdetben az anya (szülő, felnőtt) a legfontosabb mintaadó (lásd: **identifikáció**), **referencia-** és kontrollszemély, később a családi kapcsolatok, származás is fontos meghatározói lesznek a felnőtt **identitás** tudat kialakulásának. A családban történő nevelkedést e sokrétű hatásrendszer miatt részesíti előnyben a gyermekvédelmi törvény, akkor is, ha család anyagi feltételei rosszak. Az iskolának a család megismerése, a szülőkkel való kapcsolata **személyiség** fejlesztési feladatai szempontjából szükséges. Ha a szülő és gyerek közt láthatóan jó a kapcsolat, s a pedagógus egyéb jelekből is feltételezheti, hogy a családi szocializáció eredményes, akkor elég, ha a szülő határozza meg az együttműködést, s ilyenkor a pedagógus veszi figyelembe a szülő igényeit. Ellenkező esetben viszont a pedagógusnak (osztályfőnöknek) a feladata kell, hogy legyen a szülő bevonása, megnyerése is az együttműködésre a gyermek fejlődése érdekében. A **családi életre nevelés** mindenekelőtt a család nélkül vagy rosszul működő családokban élő gyermekek számára szükséges.

Családi életre nevelés: nevelés által történő felkészítés a **családi szerepek**, funkciók majdani betöltésére. Mivel a modernizációval a család **szocializációs** szerepe csökken (ma a tipikus család egygenerációs, gyakran egyszülős, ahol a szülők pénzkereső tevékenysége és rohanó, illetve fogyasztói életmódja miatt a gyermeknevelés és háztartásvezetés háttérbe szorul), a családi szocializáció általában hiányzó alábbi funkcióit világszerte egyre inkább az iskolai nevelés veszi át. Főbb területei: pszichoszexuális fejlesztés (pl. nemi **identitás**, szerelem és szexualitás), párválasztás, felelősségteljes együttélés, családtervezés, a szülői (pl. gyereknevelési és gondozási, ápolási) és a felnőttek család-összetartói szerepei (pl. háztartásvezetés, életmód, ünnepek, szokások, gazdálkodás). Alapképzésben ezeket az ismereteket részint a háztartásökonómia-életvitel tanári, részint a **szociálpedagógus** szakon, szakirányú továbbképzésben pedig a pedagógusok számára felvehető család- és **gyermekvédelem** pedagógiája szakon lehet megszerezni.

Csoport: Olyan több személyből álló sajátos társas alakulat, melynek tagjai között viszonylag stabil kapcsolatok vannak, vannak közös céljaik, **értékeik**, **normáik** és tevékenységeik, mely

működés során egymással **interakcióban** vannak, **kommunikálnak**, különböző **szerepeket** vállalnak, így kölcsönösen függenek egymástól, illetve **befolyásolják** egymást. Vagyis olyan személyek együttese, akik

- (1) egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek,
- (2) a tagok önmagukat minden mástól megkülönböztethető egységként szemlélik,
- (3) tagjaiban bizonyos célok és érdekek pozitív kölcsönös összefüggésének tudata él,
- (4) amelynek tagjai interakcióban állanak egymással,
- (5) céljaik egymást kölcsönösen feltételezik, és e célok elérésére együttesen törekszenek,
- (6) huzamos együttműködésük nyomán a tagok interakcióit és szerepeit szabályozó érték-, norma-, illetve kapcsolati viszonyrendszert alakítanak ki,
- (7) huzamosan végzett együttes tevékenységükre vonatkozóan is szabályrendszer fejlődik ki.

Fokozatai: - Kvázi csoport: az 1+2+3 pont jellemzi.

- Működő csoport: az 1+2+3+4+5 pont jellemzi.

- Jól működő, jól szervezett csoport (közösség): az 1+2+3+4+5+6+7 pont jellemzi.

Fajtái: - **Formális** csoportok: bizonyos tevékenységek, társadalmi funkciók ellátására szervezetek által létrehozott, hierarchikus felépítésű együttesek (pl. kezdetben az iskolai osztály). - **Informális** csoport: önkéntes csatlakozással, személyes kapcsolatokkal, a tagok közötti kölcsönös vonzalmakkal jellemezhető csoportforma (iskolai osztály – méginkább a szakkörök, sportkörök - is átalakulhatnak olyan szoros közösséggé, amely az informális csoportot jellemzi).

- **Kiscsoport:** 3 - 15 fő közötti létszámú csoport, mely szociálpszichológiai értelemben nem az individuumok pusztá összegét, hanem minőségileg új funkcionális képződményt jelent.

- **Kortárs** csoport: hasonló korúak csoportja.

A pedagógiában közösségi nevelésnek nevezik a személyiségfejlesztésnek azokat a formáit, módszereit, amelyben a csoportműködés pozitív hatásait tudatosan használja fel a pedagógus a nevelés során. (Ez a közvetett ráhatás elvén alapuló egyik módszer.) A pedagógusnak olyan feltételeket kell megteremtenie (pl. teret, időt biztosítani, megfelelő feladatokat adni, értékelni a csoport közös tevékenységét, stb.), amelyek a jól működő csoportok kialakulását, illetve fenntartását eredményezik. A kiscsoportos oktatási módszer az együttműködési, kooperatív készségek és az önállóság fejlesztése révén eredményesebb, mint az egész osztállyal történő foglalkozás.

Csoport-alakulás: A **csoportfejlődés** első fázisa. Ebben a fázisban a résztvevők főként megfigyelik egymást, illetve elkezdődik az „én-bemutatók” sorozata.

Csoportdinamika: a **csoporton** belüli informális kapcsolati viszonylatok változása, a csoport belső szerkezetének átalakulása. Egyben a csoportfolyamatokat vizsgáló pszichológiai irányzat (K. Lewin) is, amely a csoportot, mint funkcionális egységet tekintve pl. a tagok közötti kapcsolatokat (lásd: **szociometria**), ezek ok-okozati rendszerét kutatja, illetve a csoportlélektani ismeretek gyakorlati alkalmazását szorgalmazza a munkahelyeken, az iskolákban, a családban és a pszichoterápiában.

Csoportfejlődés fázisai: **csoport-alakulás**, **viharzás**, **norma-alakulás**, **csoport-működés** a kialakított csoportszerkezet és **-normák** keretei között.

Csoportgondolkodás: A csoportdöntés egy speciális esete, amikor a **csoport** egyes tagjai a konszenzus (illetve saját védelmük) érdekében érzelmileg túlfűtött szituációban elnyomják ellenérveiket, így a csoport hangadói - ahelyett, hogy az elhallgatott érveket és ellenérveket is mérlegelnék - kölcsönösen meggyőzik, megerősítik egymást kiinduló álláspontjuk

helyességéről, ezáltal szélsőséges, rossz döntések születnek. Az osztályfőnöknek a kialakuló feszültséget kell megakadályoznia (előjeleit észrevéve a feszültségeket oldani, az ellenérveket felszínre hozni), mert az egyoldalúan hozott rossz döntés következményeit (pl. az elszabadult, kontrollálatlan csoportviselkedést nehezebb megakadályozni (lásd még: **dezindividuáció**).

Csoportkohézió: A csoport-összetartozás érzése, illetve a csoport-összetartozást segítő folyamatok. Erőssége leginkább a csoportszerkezet jellegzetességeitől függ (lásd még: **szociometria**).

Csoport-működés: A **csoportfejlődés** negyedik, utolsó fázisa. Ekkor a kialakult csoportstruktúra, a **kommunikációs** rendszer és a feladatmegosztás (**szerepek**) eredményeként a csoport képes együttműködni a közösen vallott, kialakított célok elérése érdekében.

Csoportnorma: A kialakult csoport egyik legfontosabb jellemzője a csoportnormák megléte. Ezek explicit vagy implicit szabályok, amelyeket a csoport alakít ki vagy követ, s amelyek a csoporttagok viselkedését befolyásolják (ha bizonyos viselkedéseket előírnak: előíró normák, amennyiben megtiltanak: tiltó normák).

Csoportnyomás: A többségtől eltérő véleményünk hangoztatása kellemetlen, mivel csoportos helyzetben hasonulni szeretnénk a többiekhez. Oka: cselekvésünkről, észlelésünkről **énkép**ünkre vonatkozó ítélet-tartalmakat építünk be a tudatunkba (lásd: **attribúció**), s ha ez az ítéletünk eltér a többségétől (lásd: **kognitív disszonancia**), megkérdőjeleződik a magunk értelmességéről vallott képünk. A csoportnyomás hatására nem csak véleményünk változhat, de maga az észlelésünk is torzulhat (mint pl. Asch vonalhosszúsági kísérlete mutatja).

Csoportösszetétel: tagjainak fő jellemzői szerint homogén vagy heterogén lehet, amely a pedagógiában fontos mérlegelési szempont. Az iskolai oktatás-nevelés formális osztálykeretekben zajlik, amelyet általában (egyres alternatív iskolák kivételével) az életkor szerinti homogenitás jellemez. Párhuzamos osztályok szervezésekor gyakori szempont a tanulási képességek alapján történő homogenizálás (amely a jótanulóknak ugyan – látszólag – kedvezőbb, de nevelési szempontból mindenkinek veszteség). Ugyanez a hátránya a speciális nevelési szükségletű csoportok elkülönítésének is (lásd még: **szegregáció**). A heterogén összetételű csoportokban az egyéni **képességek** szerinti fejlesztés differenciáló módszerekkel érhető el. A tehetség, felzárkóztatás, érdeklődés stb. szerinti csoportalkotás hatékony iskolai formái a szakkörök, az osztályon belüli csoportbontás vagy a csoportmunka szervezése.

Csoportpolarizáció: A szélsőség irányába való elmozdulás a csoportvita általános következménye (lásd még: **csoportgondolkodás, csoportnyomás**). Hátterében a csoporthoz tartozás bizonyításának a szüksége áll, amely a hangadó korábbi nézetek megerősödését eredményezi.

Dezindividuáció: egyéniségvesztés. Tömegben, túlfűtött izgalmi helyzetben például az emberek nem figyelnek a másokra (lásd még: **Carpenter-effektus**), a többieket nem egyedként tekintik, s ezzel maguk is személytelenné, a tömeg részévé válnak, amely gyengíti a belső gátlásokat, a személyes felelősségvállalást **viselkedésükért**. Az átragadó indulatok kiszámíthatatlan viselkedéshez, szélső esetben tömeghisztériához vezethetnek. A személyiségvesztett állapotban az egyén az információs, **kommunikációs** hatások szempontjából hozzáférhetetlenné válik, az észérvekkel történő **befolyásolás** eredménytelen (ilyenkor van helye a **proszociális agresszió**nak). A tömegben a gátlásmentes, arctalan együttlét kellemes oldala vonzza azokat (különösen a kamaszkorúakat), akiknek nincsenek

valódi kapcsolatai. A laza szerkezetű, állandóan változó (pl. szórakozásra összeverődött) **csoporthatásokban** (valójában tömegben) való elvegyülés ál-közösségi érzést nyújt az egymást csak felszínesen ismerőknek, amely a személytelenség miatt könnyen sodorja a résztvevőket **deviáns viselkedésekbe**.

Demokratikus nevelői (vezetői) stílus: Fontos kérdésekben a **csoporthatás** vita után dönt, ezt a vezető bátorítja és segíti. A csoport tagjai szabadon választhatják meg, hogy kikkel dolgozzanak, a feladatok megosztásáról a csoport határoz. A vezető igyekszik szabályos csoporttagként **beilleszkedni** a csoportba, anélkül, hogy maga túlzottan nagy részt vállalna a feladatok megoldásában.

Deviancia: eltérés az átlagostól a szélső értékek mindkét irányába. **Szociálpszichológiai** értelemben a társadalom többsége által elfogadott **normáktól**, szabályoktól negatív irányban történő eltérés, mely destruktív **magatartásban** is megnyilvánul.

Deviáns ifjúsági csoportok: A **normasértések** és a kisebb bűncselekmények előfordulása jóval magasabb **serdülőkorban**, mint más életkori csoportokban. Ezt a serdülő és fiatal korosztály fejlődéslélektani sajátosságai, emellett a fogyasztói magatartás-minták erősödése, illetve az iskola és a **család** közösségi szerepének, összetartó erejének a csökkenése magyarázza. A serdülők a szülőkkel való **azonosulás** helyett ebben a korban a **kortárs-csoportokat** választják mintául, körükben szeretnék élvezni a valahová tartozás érzését, a szeretetet, az elfogadottságot és a mindennapi élet, a közös szórakozás örömeit (lásd még: **dezindividuuáció, együttes élmény**). Ha a család vagy az iskolai csoportok nem nyújtanak magasabb rendű célokat és örömeket, ha nincsenek értelmes tevékenységeket lehetővé tevő közösségek, a fiatalok könnyen csatlakozhatnak deviáns csoportokhoz.

Diszkrimináció: igazságtalan, hátrányos megkülönböztetésen alapuló kirekesztő magatartás. Azokat az embereket, csoportokat ítéljük meg negatívan, amelyekkel szemben **előítéleteket** táplálunk. A demokratikus társadalmak különböző antidiszkriminációs törekvései ezt a társadalmilag kedvezőtlen tendenciát kívánják csökkenteni. Az oktatás területén elsősorban **hátrányos helyzetű**, a cigány etnikai kisebbség, illetve a fogyatékos gyermekek csoportjaival szemben megnyilvánuló diszkriminációt kell számításba venni. E csoportok **integrációjával** (a **szeparációval** szemben), emellett a sajátos szükségleteiknek megfelelő támogatási formákkal (amit pozitív diszkriminációnak is neveznek) lehet csökkenteni **esélyegyenlőtlenségüket**. A pedagógus e sajátos helyzetük okainak feltárásával, multikulturális neveléssel, a többséggel való együttnevelésük során kialakuló reális ismeretekkel és együttérzéssel, illetve saját előítélet-mentes magatartásának példájával oldhatja a cigányokkal vagy fogyatékosokkal szembeni ellenérzéseket, s akadályozhatja meg a diszkriminációt a gyerekek körében.

Diszpozíció: hajlam, az a tulajdonságkészlet, ami **személyiségünket** jellemzi.

Diszpozicionális attribúció: a másik személy (embercsoport) tulajdonságaiból, feltételezett hajlamaiból eredeztetett oktatáshoz. Ha a **szituációs** hatást nem mérlegeljük, torzítunk, amely egy jellegzetes (un. **alapvető**) **attribúciós hiba**.

Drog: azok az anyagok, amelyek a szervezetbe kerülve a központi idegrendszerre hatnak (az un. pszichoaktív: depresszáns, stimuláns vagy hallucinogén szerek), vagyis amelyek megváltoztatják a személy hangulatát, gondolkodását, azt a módot, ahogyan a világot észleli, illetve ahogyan reagál rá. A köznyelvben – helytelenül - többnyire csak az illegális szereket értik alatta, míg az angol nyelvterületen pl. drognak tekintik mindazokat a kémiai anyagokat,

amelyek a szervezetbe kerülve annak működését megváltoztatják (e szélesebb definícióba tehát azok az anyagok is beletartoznak, amelyek nem a központi idegrendszeren, hanem a szervezet valamely más részén fejtik ki hatásukat). Illegális (jogszábaály által tiltott) drog Magyarországon például a marihuána, az amfetamin, a heroin, legális drog az alkohol, a cigaretta vagy a kávé.

Drog-prevenció: a drog terjedésének tervszerű megelőzése (lásd még: *prevenció*). Az iskola elsődlegesen a maga pedagógiai eszközeivel, vagyis nevelési feladatainak jó minőségű teljesítésével (a *személyiség*fejlődést biztosító hatásokkal) előzheti meg a korunkat fenyegető, mindenekelőtt az érzelmileg elhanyagolt, *hátrányos* vagy *peremhelyzetű* gyermekeket és *veszélyeztetett* ifjúsági csoportokat (pl. a lemorzsolódókat, szakképzetleneket) érintő negatív tendencia terjedését. Az iskolai drog-prevenció során a pedagógusok - az egészségnevelés és *mentálhigiénié* direkt és indirekt formái mellett - a drogfüggő diákok felismerését a droghasználat jeleinek tudatos figyelemmel kísérésével, a függőség megszüntetését pedig a megfelelő szakemberhez (*addiktológushoz*) történő eljuttatásuk megszervezésével, emellett támasznyújtással, bátorítással, a velük és a szülőkkel való folyamatos együttműködéssel segíthetik elő. Az iskola, a gyermekvédelem és a rendőrség összefogásával jött létre nálunk a DADA nevű, a drog, alkohol, dohányzás és AIDS terjedését megelőző országos program.

Egocentrizmus: énközpontúság, önközpontúság (lásd még: *önirányultságú viselkedés*). Az egocentrikus személy mindent magára vonatkoztat, minden eseményt csak a saját szempontjából él át, önmagát tekinti a történések központjának, nem képes *empátiára*, vagyis mások helyzetébe behelyezkedni, mások véleményére odafigyelni, a valaki más által megfogalmazott szempontokat elfogadni, vagy akár csak megpróbálni megérteni. Ellenétének a *szociális, empatikus* személy tekinthető.

Együttes élmény: arra utaló fogalom (Mérei Ferenc), hogy mivel a *csoporthét* a tagok számára a közös tapasztalatok, *értékek, normák* és személyes kapcsolatok rendszerét jelenti, amelyet átszőnek érzelmeink is, a csoportban, társakkal együtt, közösségben átélt események érzelmi és kohéziós hatása jelentősen megnövekszik, s ezt a hatást az egyes csoporttagok utólag már nem értékelhetik másként. Az iskolában például a közös kirándulás, hangverseny-, múzeumlátogatás vagy a kooperatív tanulási módszer alkalmazásának egyik hozadéka éppen az együttes élmény fenti hatása.

Elfogultság: Amennyiben a tanár a gyerek *viselkedésének* értelmezésekor (*attribúciója* során) kétértelmű információval szembesül (lásd: *kognitív disszonancia*), hajlamos lesz az információnak csak azt az oldalát figyelembe venni, ami az elvárásaival összhangban áll. Az elvárásaival egybehangozó tanulói teljesítményt ráadásul hajlamos a tanuló személyes jellemzőivel összefüggésbe hozni (lásd: *diszpozicionális attribúció*), amely negatív, elmarasztaló vélemény esetén a tanuló *énképét* is negatívan befolyásolja (lásd: *Pygmalion-effektus*). Tudatos *önreflexió* csökkenheti az elfogultságot.

Elhárító (évvédő, védekező) mechanizmus: Freud elmélete szerint a szorongás csökkentérére tudatlanul alkalmazunk különböző évvédő stratégiákat, mint amilyen például az elfojtás, a tagadás vagy a projekció (kivetítés, a magunk gondolatait, érzéseit másokénak tulajdonítjuk). Ezek a mechanizmusok megakadályozzák a külső információk vagy azon személyes *motívumaink* felismerését, amelyek *önértékelés*ünket, *önbecsülés*ünket veszélyeztetnék. A pedagógusok tudatos *önreflexiója* elősegítheti a valódi okok felismerését.

Előítélet: egy személy vagy embercsoport viselkedésének értelmezésében a valóságos okok megkeresése nélküli kész elmarasztaló vélemény, mely forrása az emberek *attribúciójában* lévő *alapvető hiba* (vagyis, hogy a másik személyes *diszpozíció*inak tulajdonítjuk valamely esemény, jelenség okát, főként, ha az félelmet kelt, problémát, szorongást okoz). Olyan negatív *beállítódás*, irányultság egy személy vagy egy csoport iránt, ami sokkal inkább általánosításon, mint tényleges tapasztalaton, információn alapul. Az előítéletek többnyire erős (negatív) érzellemmel társulnak, s igen tartósak, így erősen ellenállnak a tényleges tapasztalatnak vagy információnak. Oldásának az egyik legeredményesebb módja az *integráció* (azaz az együttnevelés). (Lásd még: *szeparáció, diszkrimináció*.)

Első benyomás: A *személyészlelés* első fázisában összképünket néhány külsődleges jegy alapján, *sémáinkat, sztereotípiáinkat* használva alakítjuk ki. Az *elsődlegességi hatás* miatt ez az első értékelő ítéletünk az ezt követőknél jóval erősebb, így az abból származó további ingerekkel kapcsolatos ítéleteinket is befolyásolja. *Interakciós* helyzetben még nagyobb tétje van az első benyomás alapján adott elhamarkodott reakciónknak, hiszen a másik személy számára a mi – tévesen elmarasztaló, ezért bántó – válaszunk lesz az alapja az ő szintén támadó válaszreakciójának, ami számunkra beigazolja első benyomásunk helyességét, és a partnerünk számára sem lesz kívánatos a velünk való kapcsolatfelvétel.

Elsődleges csoport: a csoportok közül, amelyekhez tartozunk, az, amelyben a leginkább megtaláljuk a meleg, intim kapcsolatokat, ahol sok személyes érintkezés, nagyfokú összetartás van.

Elsődlegességi hatás: Az elsőként kapott információk (pl. a *személyészlelésben* az *első benyomás*) mintegy irányt szabnak a későbbiek értelmezéséhez, és ettől válnak súlyuknál meghatározóbbakká a végső megítélésben.

Empátia: beleélő, beleérző képesség. Valaki más érzelmi állapotának az átélése, megélése, ráhangolódás a másik ember lelkiállapotára, önmagunk beleképzelése helyzetébe, problémáiba, örömébe, bánatába. Ez egyszerre érzelmi és gondolkodási folyamat. Az empátiás készség, vagyis a másik ember szavai, metakommunikációja, viselkedése valóságghű észlelésének és megértésének a képessége egyrészt a *kommunikációs* szituáció, a *kontextus* nagyobb fokú tudatosításával, másrészt az érzelmi ráhangolódás nyomán a saját érzelmeink által felszínre hozott ismerettartalmak *önreflexiója* által fejleszhető. Alkalmazásában nagy szerepe van az értő figyelemnek, az elfogadó *beállítódásnak* (Rogers a másik személyiségének a feltétel nélküli elfogadását és annak kinyilvánítását érti ez alatt), a *kommunikációs képességeknek*, a *szociális és érzelmi intelligenciának*, az *önreflexiós* képességeknek. A gyermek megismerése, megértése és személyének elfogadása a nevelés egyik leghatékonyabb módja, ezért az empátia képessége a pedagógus-pályán nélkülözhetetlen.

Esélyegyenlőség, esélyegyenlőtlenség: A *hátrányos helyzetű* csoportok gyermekeinek az esélyei a többséghez képest (még kiemelkedő képességek mellett is) jóval kisebbek az adott társadalomba való *beilleszkedés* sikeressége (pl. továbbtanulás, foglalkoztatottság, magasabb pozíció elérése) szempontjából. A szocio-kulturális hátrányból (köztük a *korlátozott nyelvi kódból*) fakadó *esélyegyenlőtlenségeket* a jelenlegi oktatási rendszer nehezen ellensúlyozhatja (Ferge Zsuzsa kutatásai szerint az iskoláztatás előrehaladtával egyre tovább „nyílik az olló”.) Speciális támogató intézkedések (anyagi és pedagógiai) szükségesek a leszakadó rétegek gyermekei esélyegyenlőtlenségének csökkentésére, többek között tanulásuk, szakmaszerzésük inspirálásával, *motiválásával*.

Eufória: felhangoltság, kórosan felfokozott jó közérzet, minden más negatív érzést és gondolatot elsöpítő hangulat, öröm-érzés. A **drog** (egyebek mellett) eufóriát is okozhat, így ez magyarázza kezdeti használatát (lásd még: **szenzoros élménykeresés**). Mesterséges stimulálás esetén azonban a szervezet alkalmazkodik a droghoz - ezt e szempontból **toleranciának** nevezik -, ami értelmében egyre nagyobb adag váltja ki ugyanazt a hatást (lásd még: **addikció**).

Extravertált: A külvilág felé forduló érdeklődésű személy. Jung **személyiség**-típusának alapja a pszichikus aktivitás irányultsága kifelé vagy befelé (**introverzió**). Az extravertált típusú ember könnyen teremt kapcsolatot, nyitott, saját problémáit nem titkolja, és mások problémáinak megoldásában is szívesen segít, ugyanakkor kevésbé hajlamos saját maga elemzésére. A személyiségfejlődés során a felnőttkorra bontakozhat ki az introverzió, a gyermeki érdeklődés ugyanis alapvetően még a külvilágra irányul.

Én-állapotok: Berne szerint egyidejűleg három én-állapotot hordozunk magunkban: a Gyermeki-, a Szülői- és a Felnőtt-ént, amelyek közül a másik személyhez fűződő viszonyunk, az aktuális szituáció és saját **személyiség**jegyeink függvényében aktualizáljuk valamelyiket **interakcióink**, **tranzakcióink** során. A Gyermeki-ént a közvetlen érzelmek, ösztönök uralják, Szülői-énünk a neveltetésünk során a szülő-szerepekről tapasztalt **sztereotípiákat** alkalmazza, míg Felnőtt-énünk logikai úton mérlegel, racionálisan gondolkodik és cselekszik. Az uralkodó én-állapotok mentén is lehet a személyiséget elemezni, megismerni, jellemezni, illetve fejleszteni, aminek a módszere a **tranzakció-analízis**.

Én-értékelés: A **társas összehasonlítás** egyik fajtája, amelyhez a legmegfelelőbb a hasonló **képességű** vagy hasonló tulajdonságokkal rendelkező társ, mert ez az összehasonlítás adja a legpontosabb információt a saját képességekről.

Énkép: önmagunkkal kapcsolatos ismereteink, értékelésünk, érzelmeink összessége, vélekedésünk, felfogásunk, minősítésünk önmagunkról. Az én (ego) kialakulásának egyik kezdeti összetevője a testünkről alkotott testséma, testkép. A másik fő összetevő különböző **szerepeinkről** és **kapcsolatainkról** alkotott képünk. Énképünk állandóságára (**én-konzisztencia**) és **kongruenciájára** (összetevőinek az ellentmondás-mentességére) egyaránt törekszünk. Ha ezt veszélyezteti egy új információ (lásd: **kognitív disszonancia**), különböző **én-védő mechanizmusokat** alkalmazunk.

Én-kiemelés: A **társas összehasonlítás** egyik fajtája, amelyre elsősorban akkor van szükség, amikor egy diák úgy érzi, hogy **önbecsülését**, **önértékelését** veszély fenyegeti, amikor mások nyilvánvalóan jobbak nála. Ekkor lefelé hasonlít, vagyis olyan személyeket választ, akiknél önmagát a veszélyeztetett dimenzióban értékesebbnek ítélheti.

Én-konzisztencia és én-kongruencia: Az egyénnek az a tendenciája, hogy úgy cselekszik, úgy szemléli környezetét, hogy az ő korábbi **önértékelésének**, **énképének** megfelelően, tehát azzal **konzisztens** és egyben **kongruens** is legyen, vagyis az összetevők egymással se legyenek ellentétesek.

Érdeklődés: „A szellemi öntevékenység egy neme, szemben a pusztá tudással, amely csak elraktározott képzettömeg” (Herbart). Érzelmileg színezett és aktív kíváncsiság. A tanulás egyik legfontosabb **motiváló** tényezője ez.

Érték: társadalmilag kialakult, folyamatosan formálódó és az egyén számára a *szocializáció* során *interiorizálódó* nézet bármely dolog, jelenség, fogalom jelentőségéről, amely tudatunkban hierarchikusan szerveződő rendszert alkot, s amely *attitűdj*inket és *viselkedés*ünket is befolyásolja.

Érzelmi: affektív.

Érzelmi kompetencia: érzelmeink irányításának képessége. Érzelmi *intelligenciának* is nevezik.

Feltes én (superego): Freud mélylélektani kategóriája szerint a *személyiség* azon alkotórésze (az ösztönén és a reális „én” szintje mellett), amely a társadalmi *értékek*, *normák*, szabályok, elvárások alapján, mintegy a személy "lelkiismeretként" működik.

Formális csoport: A társadalmi rendszer intézményesen, meghatározott társadalmi szükségletek kielégítése érdekében létrehozott, kívülről megszervezett egysége. Azaz valamilyen szempont alapján mesterségesen kialakított *csoport* (szemben az egyének önkéntes társulásán alapuló *informális* csoporttal).

Főlérendelt cél: A *csoport*ban vagy csoportok között lévő *konfliktusok* felszámolására hatékony módszer a közös, „főlérendelt célok” állítása. Ez olyan feladatokat jelent, amit egyik fél sem képes egyedül végrehajtani, így szükség van a közös erőfeszítésekre.

Frusztráció: valamely törekvés vagy *tevékenység* meghiúsulása miatt érzett feszültség, kudarcéret, a céljai, illetve az általa kívánatos állapot elérésében akadályozott személy lelkiállapota. A frusztráció az esetek többségében (auto- vagy hetero)*agressziót* vált ki. Tartós frusztráció *apátiához*, depresszióhoz vezethet.

Függőség: lásd *addikció*.

Gyermekvédelem, ifjúságvédelem: A *családban* történő elsődleges *szocializációt* (a gyermek testi-lelki szükségleteinek kielégítését), a *személyiség* fejlődését és az iskolai előmenetelt is negatívan befolyásolják mind a *hátrányos helyzet*, mind a *veszélyeztetettség* jelentő családon belüli és kívüli társas hatások. A *deviancia* (pl. a *drogozás*) és a magatartászavarok okai is elsősorban a társas hatásokban keresendők. A gyermekjóléti intézmények és az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi tevékenységek az akadályozó hatások kompenzálását, pedagógiai ellensúlyozását célozzák. A gyermek és környezete közötti kapcsolat egyensúlyának helyreállítása az egyik legösszetettebb pedagógiai feladat. (Lásd még: *szociálpedagógia*, *hospitalizáció*).

Hallucináció: érzécsalódás. Olyan dolog bármilyen módon történő észlelése (látása, hallása, tapintása, szaglása), ami ténylegesen nincs jelen. Tágabb értelemben hallucinációnak szokták tekinteni azt is, ha valaki jelenlévő dolgokat másnyennek érzékel, mint amilyen ténylegesen. Hallucinációk mesterségesen (*drogok* fogyasztásával), elsősorban a hallucinogén szerek (LSD, meszkalin, stb.) és az oldószerek hatására alakulnak ki, de megjelenhetnek nagyobb mennyiségű ecstasy vagy alkohol hatása alatt is. Enyhébb fokú érzécsalódások a marihuána és a hasis használata során is jelentkeznek.

Hasonlóság: A személyközi kapcsolatok kialakulásának egyik szabályozó elve (a másik elv a *komplementaritás*). A személyek közötti kapcsolatok a hasonló szükségletek, elvárások, attitűdök, *értékek*, tulajdonságok talaján jönnek létre.

Hatalom: A személyek vagy csoportok közötti *befolyás*-gyakorlás eszköze. Fajtái lehetnek: *nyers* (pl. fizikai erő), *törvényes* (pl. a tanári státuszból eredően), *kényszerítő* (büntető) és *jutalmazó* (pl. a szülői szerepből eredően), *szakértői* (pl. a tudás, *kompetencia* folytán), *referens* hatalom (egyéni szinten a példaadó *azonosulási* mintából, csoportszinten a *normákból* eredően).

Hátrányos helyzet: A régiók földrajzi helye gazdasági szempontból meghatározó, eszerint hátrányos helyzetű térségeket lehet megkülönböztetni (a továbbtanulási esély szempontjából a kistelepülések ilyenek). A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerinti csoportok között szocio-kulturális szempontból (vagyis a családi *szocializáció* tanulás-támogató hatásait tekintve) vannak hátrányos helyzetben az alacsonyabb iskolai végzettségű és az ezzel járó alacsonyabb anyagi és kulturális nivójú (így pl. a *korlátozott nyelvi kódot* használó) szülők gyermekei. A fogyatékkal élők, tartósan betegek szintén hátrányos helyzetű csoportnak számítanak, s a kisebbségi helyzetben lévő nemzetiségi és etnikai csoportok (nálunk például a cigányság) úgyszintén. Hátrányos helyzetben vannak a *család* nélkül vagy csonka családban nevelkedők és a *veszélyeztetett* gyermekek is. A hátrányos helyzet többnyire a szegénységgel is párosul. A többféle szempont szerint is hátrányban lévőket nevezik halmozottan hátrányos helyzetűeknek. A gyermekek hátrányos helyzetéből fakadó *esélyegyenlőtlenségeket* a pedagógia eszközeivel is szükséges lenne ellensúlyozni. Erre a feladatra legmélyebben a *szociálpedagógusok* kapnak felkészítést

Hiperversengők: Az ilyen tanulók mindenben a legjobbak akarnak lenni, mindenáron nyerni akarnak, a veszítést nem bírják elviselni. *Önbecsülésük*, önbizalmuk alacsony, általában neurotikusak, kiegyensúlyozatlanok, gyenge az *empátiás* készségük, a körülöttük lévőket is lebecsülik, ugyanakkor *agresszívek*, dominanciára törekvők, akik azért élnek meg versengési helyzetként valamennyi kapcsolatukat, hogy dominanciájukat bizonyítsák. Kapcsolataik ezért továbbra is konfliktuózusak maradnak.

Holdudvar-hatás: Az emberek *személypercepciójuk* során hajlamosak a személlyel kapcsolatos egyetlen pozitív vagy negatív információ alapján feltételezni, hogy a személy többi tulajdonsága is ezzel összhangban van.

Holisztikus: egészségesség, teljesség, az egymásra-hatás figyelembe vétele a részek szemlélete során is. Az un. segítő foglalkozások (mint pl. az orvos, pszichológus és a pedagógusi hivatás) gyakorlása során fontos e holisztikus látásmód, vagyis az emberi *személyiség* testi-lelki, ezen belül az értelmi, *érzelmi* és akarat komponensek egységének, illetve a környezettel való kapcsolatainak az együttes szemlélete (az orvos ne a betegséget, hanem az embert gyógyítsa, a tanár ne a tantárgyát, hanem a gyereket tanítsa, fejlessze). (Lásd még: *humanisztikus*.)

Hospitalizáció (institucionalizáció): Tartós, bentlakásos intézeti kezeléssel összefüggésben jelentkező tünetegyüttes, melyet a pszichés *aktivitás* csökkenése, a másoktól való elidegenedés és a külvilág iránti érdeklődés beszűkülése jellemez. Gyermekkorban a fejlődés-érés folyamatát lassítja, esetleg meg is akadályozza, ha tartósan kimaradnak azok az ingerek, amelyek a fejlődés magasabb fokára lépést alapozzák meg.

Humanisztikus: A humanisztikus jelzõt a *pszichológia* (pl. Rogers) és a pedagógia egyaránt használja annak megjelölésére, hogy szemléletében az ember, a gyermek (a maga sajátosságaival, összetettségében) áll a középpontban. A humanisztikus nevelési irányzatok (így pl. az alternatív iskolák) közül többnek az elnevezése is jelzi a személyközpontú, gyermekközpontú, humanisztikus pedagógiai elveiket. A nálunk legismertebb Waldorf-, Montessori, stb. pedagógiák is olyan progresszív irányzatok, amelyek közös jellemzője a *holisztikus* szemlélet, vagyis, hogy a hagyományos, egyoldalúan ismeretátadó jelleg helyett a *személyiség* egészének önkibontakozását célozzák (a *kognitív* szféra mellett az *affektív* és a *tevékenységi* elemek egyenrangú figyelembe vételével).

Identifikáció: azonosulás.

Identitás, identitásválság (-krízis): Az identitás az én-azonosság tudata (ki vagyok: mihez tartom magam, kikhez tartozom, mi a célom, stb.), amely szociális térben alakul. Erikson az identitás-érzés egész életünkön át való fenntartására irányuló törekvésünket tartotta a *személyiség* fejlődés legfontosabb mozgatójának, amelynek az egyes életszakaszokban más-más súlypontjai és különböző fejlettségi fokai lehetnek. Az identitáskeresés – és így ennek válságai is - az *ifjúkorban* (a párválasztás és a *pályaválasztás* tipikus időszakában) a leginkább jellemző. Az egyén ellentmondásos *érzelmi* kötődései, bizonytalan *énképe*, *értékei*, törekvései vezethetnek válsághoz, amelynek oldásáért a jó tanár (*empátiával*, bátorító odafordulással, információnyújtással, stb.) igen sokat tehet.

Időstrukturálás: az ember csoportos vagy páros időtöltésének módja. Ez az emberek azon törekvéséhez – szükségletéhez – kapcsolódik, hogy a rendelkezésükre álló időt (és ugyanígy a teret is) lehetőségeikhez mérten a legmegfelelőbb tartalommal töltsék ki. Az iskola sokat tehet azért, hogy a tanulók az ott töltött időt megfelelően strukturálják. Az év tanítási rendje, a napirend, órarend, szünetrend és a környezeti feltételek (pl. megfelelő terek, berendezések) megteremtését a gyermek biológiai és lelki szükségletei alapján kell figyelembe venni. A jól strukturált idő kihat az iskolán kívüli tevékenységek időstrukturálási szokásaira is (szokás és tervezés kérdése is, hogy kihasználják vagy inkább „ellötyögik” a gyerekek az együtt töltött idejüket).

Ifjúkor: adolescencia.

Igényszint, igénynívó: az egyén által önmagának megszabott vagy kiválasztott feladatok szubjektív nehézségi szintje. E nívó függ az *énképtől*, a külső elvárásoktól, a *teljesítmény-attribúciótól*, és viszont: a teljesítményszint és *attribúciója* visszahat az igénynívóra. Az igénynívó mértékletes növelése (pl. a külső elvárások, reális értékelés) hoz fejlődést a teljesítményben, az pedig az énkép változásában (lásd még: *Pygmalion-effektus*).

Imagináció: képzeleti művelet, mely során belső képbe sűrítve tároljuk, majd jelenítjük meg a megélt szituációkat vagy vágyott dolgokat. E sűrített képekre, szimbólumokra az *érzelmi* szféra bekapcsolása miatt tartósabban emlékezünk, így ezt a tanulni tanulást segítő technikaként is felhasználják. Mivel ezáltal mélyebben is értjük meg a dolgok lényegét, a felelevenítés során rejtett *konfliktusaink*, problémáink is előhozhatók, ami terápiás, *mentálhigiénés* célú alkalmazását teszi lehetővé.

Individualista: az individuum szerepének végletes hangsúlya, az elkülönülés, az egyéni, önös érdekek fölébe helyezése jellemzi a közösségi, kapcsolati rendszer rovására.

Individuális, individualizáció, individuáció: Az individuális egyedit, egyénit, az individuum szuverén, önálló egyéniséget jelent. Az individualizáció egyénítés, felruházás sajátos egyéni vonásokkal, illetve az egyéni jellegzetességek figyelembe vétele, mely végső soron a *személyiség* fejlesztés, ill. -fejlődés célja és egyben eredménye is: az individuáció, vagyis az én-tudat kibontakozása, a személyiség kifejlődése. (Ellentéte a *dezindividuáció*, a személyiségvesztés). Az individualizáció mint folyamat pedagógiai eszköze a differenciált nevelés.

Információs befolyás csoportban: Ha a vitában olyan érveket hoznak fel, melyek a *csoport* valamelyik tagjának álláspontját támasztja alá, ez a tagok kölcsönös megerősítését eredményezi a csoportdöntés kialakításakor. A pedagógus meggyőző érvelése a csoportvita során jelentős befolyással bír (lásd még: *csoportgondolkodás, csoportpolarizáció, információs hatalom*).

Információs hatalom: A *hatalom* egyik lehetséges forrása az információ birtoklása („a tudás: hatalom”). Ha a diák a neki szükséges információt csak a tanártól kaphatja meg, szükségét érzi a kapcsolat fenntartásának, emellett a tanár által közvetített információt valódinak és meggyőzőnek fogadja el.

Informális csoport: hivatalos szervezeti keretek nélkül vagy attól függetlenül kialakult, személyes kapcsolatokra épülő *csoportosulás*. Tagjai saját elhatározásból lépnek be és maradnak a csoportban, *érzelmi* alapon kapcsolódnak egymáshoz, közös érdekeik, *értékeik*, céljaik alapján vállalják az együvé tartozást.

Ingerkonstancia hiánya: Az észlelés legtöbb esetben (fizikai tárgyak, természeti jelenségek) hosszabb ideig azonosan ható ingereken alapszik. Ha az észlelés tárgya egy másik személy vagy szituáció, az ingerek az időben gyorsan változnak. A *személyészlelés* nehézségei éppen abból fakadnak, hogy a másiktól jövő ingerek alkalomról alkalomra másként jelenhetnek meg, másrészt a szituációtól függően is változhatnak, illetve nagyon összetettek. Ennek a hatásnak a „kivédésére szolgálnak” pl. a *sémák, a kategorizáció, az előítélet*.

Integráció, inklúzió: integráció: egybeolvasztás, megújítás kiegészítéssel; inklúzió: befogadottság, bennefoglalás. *Szociálpszichológiai* értelemben a társadalmi csoportokkal kapcsolatban használják, pedagógiai értelemben pedig a különböző *hátrányos helyzetű* vagy speciális szükségletű csoportok gyermekeinek a többséggel való együtt-nevelését, illetve ennek eredményét értjük alatta. (Pedagógiai jelentőségéről lásd még: *diszkrimináció, szegregáció*.)

Intelligencia: az egyénnek az a *képessége*, amellyel alkalmazkodni tud az életben adódó problémákhoz, új helyzetekhez, vagyis képes a helyzeteken (vagy önmaga hozzáállásán) változtatni. (Lásd még: *kreativitás, érzelmi kompetencia*.)

Interakció, interakció-orientált magatartás: A kétoldalú *kommunikációs* sorozatot nevezik interakciónak (kizárólag a személyek közötti kommunikációs sorozatot nevezik *tranzakciónak* is). Az interakció-orientált magatartás olyan társas kapcsolat és kölcsönhatás, amelyben az egyének gondolkodását, érzelmeit és viselkedését mások tényleges, feltételezett vagy mögöttes jelenléte befolyásolja. Akinek a csoportközi kapcsolatok a fontosak (lásd: *szociabilitás, affiliáció*), interakció-orientált magatartásával a csoporton belüli légkör és a csoporttagok közötti kapcsolatok javítására törekszik.

Interiorizáció (korábbi nevén **internalizáció**): a **szocializációs** fejlődési folyamat befejező fázisa, egyben eredménye, mely során a személy – a társas helyzetben megvalósuló **befolyásolás** révén - más(ok) attitűdjeit, értékítéleteit oly fokban magáévá teszi, hogy azokat **külső kontroll** (ellenőrzés, **jutalmazás, büntetés**) hiányában is érvényesíti. A szociális tanulás, illetve befolyásolás harmadik, legmagasabb szintjét az **identifikáció** (azonosulás) előzi meg, amely során a jelentős személy (felnőtt, szülő, csoport, tanár) által közvetített **értékek** a gyermek, diák saját értékrendjébe beépülnek. Azért tartja be azokat, mert megszegésük büntudatot, lelkiismeret-furdalást okozna (**belső kontroll**), így az értékek függetlenné válnak a forrástól.

Interperszonális: személyek közötti.

Intolerancia: a **tolerancia** ellentéte. Képtelenség arra, hogy elfogadjuk egy személynek vagy egy (nép)csoportnak a miénkétől eltérő viselkedését, gondolkodásmódját, vallását. Az intolerancia általában a másik, a miénkétől eltérő viselkedés vagy gondolkodás alacsonyabb rendűségének feltételezésével (**előítélettel**) jár együtt.

Intrapszichikus, interperszonális és csoport-konfliktusok: Belső, intrapszichikus konfliktusról akkor beszélhetünk, amikor a személynek egymással összeegyeztethetetlen, egymást kölcsönösen kizáró célok, **viselkedésmódok**, cselekvések között kell választania (mint pl. a **szerepkonfliktus** esetén). Belső konfliktust okozhatnak azok a döntési helyzetek is, amelyekben a döntés következményei, hatása előre nem jósolható meg. **Interperszonális** konfliktusok személyek (és személyes kapcsolatban levő szűkebb csoportok tagjai) között alakulnak ki. Az iskolában ezek a legjellemzőbbek (tanár-diák, diák-diák, tanár-szülő, tanár-tanár között). A csoportok közötti konfliktusok (pl. az etnikai jellegűek) akkor a legveszélyesebbek, ha **előítéletek**, ideológiák táplálják. A **konfliktuskezelési** technikák ez utóbbi kettő oldásához adnak segítséget. Különböző konfliktus-kezelői módszer-együttesek léteznek: nálunk a legismertebb pl. a Gordon-tréning; az **asszertívitás**-tréning, az iskolai konfliktuskezelésben a **mediáció**.

Introvertált: Érdeklődésével befelé forduló, zárkózott személy (ellentéte az **extravertált**). Jung **személyiség**-típusának egyik alaptípusa.

Intuíció: ráérzéses, nem tudatosan zajló felismerés képessége vagy folyamata, belső megérzések által vezérelt megismerés. Rokon fogalom a belátás (insight, Einsicht): az összefüggések hirtelen, megvilágosodásszerű felismerése, megértése.

Iskolapszichológia, iskolapszichológus: Az iskolai **mentálhigiéné** kialakulásához és működéséhez az iskolai közösség szereplőinek (mind az iskolavezetésnek, mind a pedagógusoknak, mind pedig a gyerekeknek és szüleinek) szüksége van egy olyan szakemberre is (pedagógiai szakpszichológus, illetve valamilyen pedagógusi szakot is végzett pszichológus alkalmazható ilyen munkakörben), aki a **személyiség**fejlesztés, kapcsolatok, tanulás, teljesítmények, **szervezeti légkör**, stb. alakulásában a lelki tényezők szemszögéből nézve nyújthat szakszerű segítséget. Ezt a feladatot az iskolában és a pedagógiai szakszolgálat intézményeiben is (pl. a nevelési, pályaválasztási) tanácsadóban végezhetik. Újabban a pedagógusok is szerezhettek olyan szakképzettséget, amely az iskola **szervezeti légkörének** a javításához, **konfliktuskezeléshez**, stb. ad szakszerű ismereteket (pl. a mentálhigiéné, egészségfejlesztő mentálhigiénikus, szupervizor szakirányú továbbképzési szakokon).

Izgalmi szint: A teljesítmény az ingerek vagy a feladathoz fűződő *motiváció*nk által kiváltott izgalmi szinttől is függ, ami az egyénre jellemző, és részben velünk született alkati adottság (mint amilyen pl. *a szenzoros élménykeresés*), másrészt a korábbi helyzetekben megszerzett tapasztalatok függvénye.

Játszma: A Berne-féle *tranzakció-analízis* elméletében a játszma olyan rutinszerűen lezajló *kommunikációs* sorozat, amely célja nem a kimondott információ tényleges cseréje, hanem mögöttes jelentést, rejtett tartalmakat hordoz. Az összefüggések (*kontextus*) és az egyéni *viselkedés* szituatív keretei határozzák meg, mikor nem valódi az információ. Tudatos kommunikációval, illetve a tranzakcionális analízis során világítható meg a rejtett tartalom: pl. a változás, a kapcsolat-fejlesztés vagy az egyén másféle valódi igényei.

Jellem: az egyénre jellemző viszonylag állandó akarati tulajdonságok összessége, mely szilárd elveken alapuló erkölcsi nézetekben és magatartásban nyilvánul meg. A személyiség ezen ún. „kemény magvát” elsődlegesen a *családi* szocializációs hatások spontán alakítják ki, ugyanakkor tudatosan (neveléssel és önneveléssel) tovább fejleszthető.

Jutalmazó (és büntető) hatalom: a *hatalom* egyik lehetséges formája. Önmagában csak e hatalmi forma érvényesülése ritka (pl. az Istennek tulajdonítanak ilyen befolyásoló szerepet az emberek). Az iskolai vagy a családi helyzetben a tanárnak vagy a szülőnek emellett a *törvényes hatalmánál* fogva is módja van jutalmazni és büntetni. (lásd még: *kényszerítő hatalom*).

Kategória: Tulajdonság-készlet, mellyel jellemezhetőnek tartunk tárgyak, személyek egy csoportját.

Kategorizáció: Gondolati művelet, melynek során a környezet tárgyai, eseményei, személyei valamely címke alatt közös nevezőre vonhatók.

Kategorizálás: A világ gondolati megragadásának eszköze, amikor a dolgok, jelenségek kategóriákba rendezve épülnek be tudatunkba (lásd még: *séma*, *kogníció*). A kategorizáció információszűrő hatással van a megismerés folyamatára. Sokkal hamarabb képesek vagyunk észrevenni és felismerni azokat a tulajdonságait a másik személynek, melyek beleillenek a kategóriába, mint azokat, amelyek ellentmondani látszanak a kategória prototípusának, amelybe az illetőt besoroltuk. A kategorizálás és a *sémák* gyorsítják, struktúrálják, ugyanakkor torzíthatják az észlelést és emlékezést.

Kábítószer: A kábítószer kifejezést a köznyelv többnyire a *drog* szó helyett használja (helytelenül). A kábítószerek, mint arra nevük is utal, kábító hatásúak, ezzel szemben vannak olyan drogok is (pl. a *stimulánsok*), amelyek használata ezzel éppen ellentétes, vagyis élénkítő hatással jár.

Kényszerítő hatalom: a *hatalom* egyik lehetséges formája, nyers hatalomnak is nevezik. Iskolai helyzetre alkalmazva pl. a tanár fölérendelt *szerepéből* az is származik, hogy *büntetéssel*, lelki terrorral akár kényszerítheti is a diákot valamely nem szívesen vállalt tevékenység elvégzésére.

Képesség: az egyén tulajdonsága, amely – genetikus adottságok alapján - valamilyen *tevékenység* gyakorlása révén fejlődik ki (tehát fejleszthető). A képesség magas szintű

kifejlesztésének eredménye a **kompetencia**. Képesség pl. a gondolkodás, a beszéd, a **kommunikáció**, az **intelligencia**, a **kreativitás**, kézügyesség, muzikalitás, képszerű fantázia.

Kiegyensúlyozottan versengők: Szemben a **hiperversengők**kel, ők a versengést személyes fejlődésük eszközévé teszik. Az ilyen diákok egészséges önbizalommal rendelkeznek, számukra nem a nyereség a leglényegesebb, hanem a célhoz vezető folyamatot találják örömtelnek, a feladat megértése, megoldása és a maguk erejének a próbára tétele a legfontosabb (lásd még: **versengés**, **énkép**, **igénynívó**, **teljesítménynívó**).

Kiégési (burnout) szindróma: A segítő hivatású szakembereket fenyegető, tartós munkahelyi **érzelmi** megterhelés következtében fellépő tünetegyüttes. Azért az ún. segítő szakmákban jelentkezik leggyakrabban (mint amilyen pl. a pedagógusi), mert ezekben a legfőbb munkaeszköz maga a **személyiség**, amelynek érzelmi, **motivációs** tartalékai – ha időnként nem töltődnek fel - kimerülnek. A gyerekek ugyanis sok emócióval és feszültséggel élnek és kommunikálnak, s ha a tanár **empátiával** figyel, és “fogja” is a **metakommunikációs** csatornákon érkező jelzéseiket, a negatív emóciók átragadnak rá, mintegy „toxikusan” lerakódnak. Ha mindez a tanár lelkiismeretességével, igényességével, önmagával szemben állított magas teljesítménymércéjével párosul (mivel megoldani nem tudja a gyerekek átértett összes problémáját), könnyen belefárad a küzdelembe. **Mentálhigiénéjükért** ezért tudatosan kell a pedagógusoknak cselekedniük.

Kognitív: megismerő, megismerésre vonatkozó tudattartalom. A világ (benne más emberek és a magunk) dolgainak, jelenségeinek, megnyilvánulásainak a megismerése során tudatunkba beépül az az ítélet is, amelyet a dolgok (benne a saját magunkról való tudásunk, az én, a self) hozzánk fűződő viszonyáról, jelentőségéről alkotunk (**énkép** és **érték** együtt). A kogníció része az oktulajdonítás (**attribúció**) és a **személypercepció** is. A megismerő tevékenység végeredménye tehát a tudatban egy viszonyrendszer is énképünk, másokról és a világ dolgairól alkotott képünk összefüggéseiről (lásd még: **személyiség**, **attitűd**).

Kognitív disszonancia és redukciója: egymásnak ellentmondó két vagy több gondolati (**kognitív**) tartalom együttes jelenléte a tudatban. A dolgokról, jelenségekről, értékekről – a saját **személyiségünk** értékelésével átszínezve - alkotott két tudástartalom közötti ellentét feszültséget, kellemetlen érzést okoz, így redukciójára (csökkentésére, oldására) törekszünk. Pl. ha valakinek egy adott negatív viselkedését ellentmondónak találjuk a korábban megismert tulajdonságaival, felmerül a kétely, hogy vajon olyan értelmesek vagyunk-e, mint hittük (vagyis esetleg mégiscsak rossz emberismerők vagyunk), vagy pedig az adott viselkedés negatív voltát láttuk helytelennek (akkor pedig **értékeink** nem helytállóak). A disszonancia oldására vagy az oktulajdonítás (**attribúció**) során torzítunk (a negatív viselkedést a szituációval és nem az egyén tulajdonságaival magyarázzuk meg), illetve – énképünk védelmében - hajlamosabbak vagyunk értékeinket, **motivációinkat** megváltoztatni. Ezáltal a motiváció fokozásának (így a tanulás serkentésének) egyik eszköze is lehet a kognitív disszonancia redukciója (értékesebb, jobban szeretjük, így védjük azt, amiért megküzdöttünk, mivel enélkül a befektetett energiánk értelmetlenségéért magunkat kellene okolnunk).

Kognitív stílus: A **személyiség** általános jellemzőinek a gondolkodásmódban, megismerési, szellemi, **mentális** tevékenységekben való megnyilvánulása (pl. rigiditás vagy nyitottság).

Kognitív torzítás: A személy önmaga tevékenységének értékelése során hajlamos újraírni vagy eleve másképp látni személyes történetét azért, hogy ezzel folyamatosságot vagy összhangot tapasztalhasson meg **énképében** (lásd: **én-konzisztencia** és **én-kongruencia**).

Kohézió: *csopordinamikai* fogalom, a csoport összetartozását fejezi ki.

Kommunikáció: társas viselkedés érintkezés-közlési céllal, ahol az egyén a közlés kezdeményezője (az információ kibocsátója) és/vagy befogadója. Fajtái: *interakcióban, tranzakcióban:* a verbális (beszéddel, írással), ill. a nonverbális (a beszédet jelekkel helyettesítő), de lehet *metakommunikáció* is. Egyszerre több emberre ható kommunikációs formákban, ahol a befogadó az egyén: pl. vizuális kommunikáció, tömegkommunikáció, nemzetközi kommunikáció. Interakcióban, tranzakcióban az egyéni kommunikációs képességek fejlett szintjén (s ahol a verbális és nonverbális közlés *kongruens*) nemcsak jól megérthetők a különféle személyközi összefüggések és az egyéni *viselkedés* szituatív keretei, hanem kifejezhetők az egyén kapcsolat-fejlesztésre, változtatásra vonatkozó igényei is. Ellenkező esetben a *játszmák* áldozatai lehetünk.

Kompetencia: hozzáértés, valamely cselekvésforma eredményes végzésére való *képesség*, amely magabiztossá tesz, ezzel örömtelivé teszi a *tevékenységet*. Az oktatás-nevelés céljai között egyre hangsúlyosabbá válik a kompetenciák kialakítása, vagyis az ismeretek teljesítményképes tudássá történő emelése, az alkalmazási, felhasználási képességek fejlesztése (pl. idegennyelvi, informatikai, kommunikációs, sőt: *érzelmi kompetenciáról* is beszélhetünk).

Komplementaritás: A személyközi kapcsolatok kialakulásának egyik szabályozó elve, amely szerint az interperszonális kapcsolatok a kiegészítő jellegű szükségletek, elvárások talaján jönnek létre (a másik elv a *hasonlóság*).

Konfliktus, konfliktuskezelés: Lelkiállapot, mely kapcsolatainkban vagy belső késztetéseinkben jelentkezik, s egymással összeegyeztethetetlen *motivációk* egyidejű hatására alakul ki. A konfliktuskezelés a konfliktusok erőszakmentes feloldására törekvő eljárás, melynek technikája tanulható (fel kell ismerni, s meg kell állapítanunk, kié a probléma, s csak ha valóban a miénk, kell nekünk megoldani). Kapcsolati konfliktus esetén a magunk érzéseinek a kifejezése mellett a másik személy indítékait, értékeit is tekintetbe kell venni (a *kommunikáció* során a másik *aktív meghallgatásával* (értő figyelemmel), elfogadásával, *empátiával*, érzéseinek és a mi érzéseink tükröztetésével). A konfliktusmegoldás legjobb módja, ha mindkét fél nyertes, illetve ha legalábbis vesztese nincs. Tartós kapcsolati konfliktusok megoldását külső személy (mediátor) is segítheti. (Lásd még: *intrapszichikus, interperszonális és csoportkonfliktusok, mediáció*.)

Konformitás: *csopordinamikai* fogalom, a *csoport értékeihez*, normáihoz, *attitűdj*eihez, szabályaihoz, ítéleteihez való igazodást jelenti. Az átlagosnál csekélyebb önértékelésű, valamint a csoport fennmaradásában erősen érdekelt személyek esetében gyakoribb.

Konformizmus: hajlam az erősebbhez való belső *alkalmazkodásra*, a szokások betartására az egyéni késztetések elhárításával. (Ellentéte: a nonkonformizmus, a lázadás a bevett normák ellen, végletes esetben a ragaszkodás a saját értékítélethez a szabályok és kapcsolatok felrúgása árán is.)

Kongruencia: az aktuális belső érzelmi állapot és a viselkedés, a szándékok és a megnyilvánulások közötti összhang, amely a személyes hitelességet biztosítja. (Lásd még: *én-kongruencia és én-konzisztencia*.)

Kontextus: A *kommunikáció*ban résztvevő felek nagyon sok előismerettel rendelkeznek, ezt a közös ismeretet adottnak veszik, és a közlést erre vonatkoztatják. Az utalás révén a kommunikáció egyszerű jelei gyakran bonyolult összefüggéseket idéznek fel.

Kooperáció: együttműködés. Az iskolai területen a kooperációs vagy kiscsoportos tanulási/tanítási módszer az, amelyik a leginkább segíti elő a személyiség szociális kapcsolati, illetve *érzelmi* kultúrájának a fejlesztését. A *csoporthatás*, illetve a csoporttagok munkáját a különböző típusú feladatok más és más vonatkozásban serkentik (pl. az összekötő feladatnál a csoport eredményét a leggyengébb teljesítményt nyújtó csoporttag határozza meg, míg az elválasztó feladatnál a legjobb, az additív feladatnál pedig a csoporttagok ereje összeadódik).

Korai zárás: Ha *identitásuk* kialakítása során a serdülők (pl. a *pályaválasztás*nál, párválasztásnál) olyan *szerepmintákhoz* ragaszkodnak, amelyeket készen (pl. szüleiktől) vettek át, vagy kisgyermekkorú vágyaikkal szerepeltek, ill. amelyekhez érzelmileg erősen kötődnek anélkül, hogy folyamatosan további információkkal egészítenék ki a *szerepelvárásokat* és ezeket egyeztetnék *képességeikkel* is, akkor valójában nem szervezték át személyiségüket, így döntésük, elköteleződésük megalapozatlan.

Korlátozott nyelvi kód: Gondolatok vagy történések közlésekor a nyelvi megfogalmazás az aktuális, konkrét, látható szituációkhoz kötődik; az absztrakciós vagy meta-szintű gondolatok kifejezésére, ill. megértésére nem áll rendelkezésre az un. kidolgozott *nyelvi kódrendszer*. Még ha a *metakommunikációs* jelzésrendszer használata és megértése jól fejlett is, az iskolában többnyire a verbális teljesítmények a mérvadóak (az ismeretközvetítésben és így az értékelésnél is ez a jellemző), ezért a szülők iskolázottsági szintje szerinti különbségek jelentik az iskolában a legnehezebben kezelhető *hátrányos helyzetet*, így az iskolázatlan (pl. cigány) szülők gyerekeiből lesznek az *alulteljesítők* (ezáltal nyílik az olló az iskolai évek során a hátrányos helyzetűek *esélyegyenlőségét* tekintve).

Kortárs nyomás: Kortársaink véleménye nagy mértékben *befolyásolja* gondolkodásunkat és *viselkedésünket*. A *kortárs csoport* – főként a *serdülőkorban*, amikor a társak szerepe, befolyása a leginkább meghatározó – tud nagyon erős nyomást gyakorolni a csoport tagjaira. (Ugyanilyen erős hatása lehet döntéseinkre a szűkebb baráti, ismerősi kapcsolatainknak is, hiszen mindkettőben a közösen megélt előtörténet, az azonos szituáció ismerete, illetve a kölcsönös függés érvényesül.) Ez a befolyásoló hatás lehet pozitív (például egy olyan közösségben, ahol fontos *érték* a tanulás vagy a sportolás, dicséretet, elismerést kapnak, felnéznek a többiekre azokra, akik jó tanulmányi vagy sporteredményeket érnek el), de lehet negatív irányú is (pl. ha egy közösségben azok számítanak hangadónak, “menőnek”, akik alkoholt, *drogokat* fogyasztanak, akkor ők lesznek azok, akik nyomást gyakorolnak a többiekre). Ezért fontos, hogy a tanár megismerje, vajon azokban a közösségekben, ahol diákjai élnek, mi számít értéknek, milyen viselkedést jutalmaznak, illetve milyen viselkedést büntetnek a társai, hogy szükség esetén korrigálhasson.

Közösség: lásd: *csoport*.

Központi vonás (centrális diszpozíció) hipotézis: A *személyiségelméletek* egyike (Allport) szerint léteznek olyan emberi tulajdonságok, melyek centrális helyet foglalnak el a többi vonáshoz képest, és meghatározó szerepet töltenek be a személyiség szerveződésében, ill. a többi tulajdonság értelmezésében (így pl. a *személyiség*nél az *első benyomás* kialakításában).

Kreativitás: alkotó*képesség*, melyet az eredetiség, divergens, problémamegoldó gondolkodás jellemez (az *intelligenciatesztek* által a statikus, inkább reproductív jellegű képességeket mérő korábbi felfogást kiegészítve ez is az intelligencia része). Tágan értelmezve kreativitást igényel a legmagasabb rendű emberi *motivum*, az *önmegvalósítás* fokának az elérése is. A nevelésnek épp emiatt célja a kreativitás fejlesztése, illetve fontos e képességek megismerése (s ennek figyelembe vétele pl. a *pályaorientáció* során).

Kudarckerülés: Az a *motiváció*, hogy az egyén elkerülje az olyan helyzeteket, melyekben a kudarc veszélye fennáll. Akikben ez a motiváció erősebb, mint a *sikerorientáció*, azok rosszul tűrik a kisfokú izgalmat is, és a feszültség növekedésével egyre csökken a teljesítményük. Ezekre az egyénekre inkább a *külső kontroll attitűd* a jellemző, *énképük* nem a valóságos adottságaikat, képességeiket tükrözi.

Kultúrpubertás: A serdülőkori ellentmondásos élethelyzet mesterséges, civilizációs meghosszabbítása következtében megnyúlt kamaszkor (lásd még: *akceleráció*, *serdülők szubkultúrája*).

Külső kontroll attitűd: Az ilyen *attitűddel* rendelkező személyek cselekedeteit a másoknak való megfelelés irányítja (lásd még: *mezőfüggőség*, *személyiség* és *belső kontroll*). Saját *viselkedésüket*, illetve az őket érő akár kellemetlen, akár kellemes eseményeket nem annyira maguknak, mint külső erők hatásának tulajdonítják (szituációs *attribúció*). Úgy érzik, hogy ők másoknál kevésbé képesek irányt szabni a körülöttük zajló eseményeknek, nagy szerepet tulajdonítanak a véletlennek.

Laissez faire nevelői (vezetői) stílus: (ejtsd: leszifer) ráhagyó, nevezik anarchikus stílusnak is. Az ilyen vezető az irányító, szervező, *befolyásolási* funkcióit meg sem próbálja érvényesíteni, a feladatok megbeszélésében, a vitában és a problémák megoldásában csak mint külső szemlélő vesz részt. Az általa vezetett csoportot a csoportos vagy az egyéni döntések teljes szabadsága jellemzi, amely – ha a csoport nem fejlett – teljes káoszhoz és a tagok elbizonytalanodásához vezet.

Lelki jelenségek: a világ (és benne önmagunk) megismeréséhez vezető érzékelés, észlelés, figyelem, képzelet, emlékezet, gondolkodás, tanulás, a *kogníciós* tevékenységeket kísérő *érzelem* és az azt energetizáló *motiváció*, valamint szintén a kognícióval és érzelemmel, motivációval egybekötött akarat, az alkalmazkodást célzó *tevékenységek*, viselkedés. A pedagógia szintén hasonló szempontok mentén csoportosítja a nevelési feladatokat, amikor pl. az értelmi, érzelmi, akarat, stb. nevelési területeket nevez meg.

Lélektan (pszichológia): A tudományok rendszerében a társadalomtudományok, részint pedig a természettudományok határán álló tudomány, amely az életjelenségek egy meghatározott csoportjával, a *lelki jelenségekkel*, pszichés folyamatokkal foglalkozik. Egyes ágai azok létrejöttét, kifejlődését, működését, egymással való kapcsolatait, a személyiségben történő szerveződését, integrálódását vizsgálják, illetve a külső, társas hatásokra történő *mentális* és *viselkedéses* változások törvényszerűségeit tárják fel. Tudományágai, kutatási és alkalmazott területei közül a nevelés szempontjából legfontosabb terület a pedagógiával határos *pedagógiai pszichológia*, illetve a nevelés társas környezete miatt a *szociálpszichológia*, *személyiségfejlesztési* célja okán pedig a személyiséglélektan.

Magatartás: lásd *viselkedés*.

Maladaptív: elégtelen, hiányos vagy rosszirányú alkalmazkodás (lásd: *adaptáció*).

Manipulálás: A közvéleménynek vagy az egyén *attitűd*jeinek közvetett, rejtett befolyásolása a manipuláló céljainak támogatása érdekében.

Másodlagos csoport: Az elsődleges *csoport*nál formálisabb, személytelenebb kapcsolatok jellemzik, bennük az érintkezés szerződése, szabályok szerint történik.

Mediáció: a *konfliktuskezelés* sajátos, külső közvetítéssel (békéltetéssel) megvalósuló módja, melyre abban az esetben van szükség, ha a konfliktust a felek önmaguk erejéből nem tudják megoldani. A mediátor olyan szakember, aki elősegíti a kommunikációt a felek között, szükség esetén ő közvetíti az álláspontokat, segít felszínre juttatni az ellentétes, de a közös érdekeket is, irányítja az egyeztetési folyamatot és az egyezség megkötését. Ezt a módszert nálunk először a politikai alkuk (a szakszervezetek, munkáltatók, kormányzat érdekeinek egyeztetése) során alkalmazták. Szükség van erre a népcsoportok közötti tartós konfliktusok (pl. etnikai, faji gyűlölet, háborús, megtorlási tervek) és a *diszkrimináció* oldásához is. A tanárok vagy tantestületi csoportok, illetve az igazgató és a tantestület vagy az iskola és a szülők között szintén sokféle konfliktus lappanghat, amelyek felszínre hozását és kezelését szintén hasonló szaktudás segítheti elő az iskolai *mentálhigiéné* érdekében, így az iskolai konfliktusok kezelésére is kialakították már a mediáció sajátos technikáját. (Egy erre kiképzett pedagógus és egy diák kap megbízatást a mediátori szerepre, együtt „rendelnek”, s - akár csak az egyik fél kérésére is - ők közvetítenek mind a tanár-diák, mind a diákok közötti konfliktusok megoldásában.)

Megküzdési (coping-)stratégiák, módok: Az emberi élet probléma- és *konfliktus*helyzetek láncolata, amelyekhez különböző módon viszonyulunk. Az egyes emberre jellemző az a mód, ahogyan szembesül, illetve ahogyan megküzd a problémákkal, amilyen megbirkózási stratégiákat rendszerint alkalmaz.

Mentalitás: egyénre jellemző gondolkodásmód, amely magában foglalja a gondolkodás *érzelmi* és *érték*dimenzióit is (Lásd még: *attitűd*).

Mentálhigiéné: lelki egészség, illetve ennek védelmére irányuló tevékenység, folyamat. Az egészség, így a lelki egészség is viszonylagos egyensúlyi állapot, amely fenntartása folyamatos *aktivitást*, a változó környezeti hatásokra (problémahelyzetekre, *konfliktusokra*) reagáló, *személyiség*ünkkel adekvát válaszmódokat igényel. Különösen azokban az un. segítő foglalkozásokban, amelyekben a személyiség a legfőbb munkaeszköz (mint amilyen pl. a pedagógus-munka is) fontos a lelki egészség karbantartása. Az iskolában mind a pedagógusok, mind a tanulók testi-lelki egészségvédelmét is a mentálhigiéné ismeretek birtokában lehet hatékonyabbá tenni. (Lásd még: *kiégés-szindróma*, *empátia*, *asszertivitás*, *mediáció*, *szervezeti légkör*.)

Mentális: értelmi, szellemi dimenzió, mely a *személyiség* egyik fő összetevője. Fejlődéslélektani fogalom a mentális kor, amely az értelmi fejlettségnek a tényleges életkorhoz való viszonyát mutatja. A mentális deficit, mentális retardáció a gyógypedagógia fogalomkörébe tartozik, az értelmi, szellemi fogyatékosággal, illetve a tanulásban való akadályozottsággal összefüggésben használják.

Metakommunikáció: a *kommunikáció* azon formái, amelyek során az információt szavak nélkül, jelekből, szituációból, *kontextusokból*, szimbólumokból értjük meg.

Mezőfüggőség-mezőfüggetlenség: a *személyiség*, *attitűd* egyik alapvonása. Az ún. mezőfüggő egyének nagy figyelmet fordítanak társas környezetükre, fontos számukra az, hogy a környezet elfogadja őket. Önmaguk megítélésében tehát elsődleges szerepe van annak, hogy mások hogyan gondolkodnak róluk. Az ún. mezőfüggetlenek inkább belső értékrendjükből indulnak ki, kevésbé érdeklő és befolyásolja őket a szűkebb és tágabb társas környezetük akár pozitív, akár negatív megítélése. (Lásd még: *külső kontroll*, *belső kontroll*, *introvertált*, *extravertált*.)

Mintakövetés: Lásd: *azonosulás*.

Motiváció, motívum, motiválás: A motiváció a cselekvés belső indítóoka, mozgatója (célképzet, szükséglet, *érték* is lehet motívum). Főbb típusai: teljesítmény-, társulási (*affiliációs*, szociális), ill. *hatalmi* motiváció. A *személyiség* (és az *attitűd*) szerveződésének ez az egyik fő komponense. Maslow szerint a szükségletek általában egymásra épülnek, s az ember legmagasabb rendű motívuma az *önmegvalósítás*. A motiválás a motiváció pedagógiai eszközökkel történő felkeltése, amely az egyik leghatékonyabb nevelési módszer. (Lásd még: *aktivitás*, *aktivizálás*.)

„Naiv becslés”: A tanár a diák *viselkedésének első benyomásából*, egyszeri teljesítményének értékeléséből következtet arra, hogy a jövőben milyen valószínűséggel várhat valamilyen teljesítményt az adott tanulótól. A becslés hibái nyomán (ha nem korrigáljuk) *elfogultság* s a *Pygmalion-effektus* várható.

Negatív tolerancia (droghasználattal kapcsolatban): az a folyamat, amikor a folyamatos droghasználat során – szemben az ezzel kapcsolatban használt *toleranciával* - már egyre kisebb mennyiségű drog is képes ugyanazt a hatást kiváltani. Ilyen negatív tolerancia jelentkezhet például a marihuána, alkohol használata során. (Lásd még: *addikció*, *drog-prevenció*.)

Negatív vonatkoztatási csoport: Negatív *vonatkoztatási* keretül az a *csoport* szolgál, amelynek normáit elvetjük, amellyel ellen-azonosulunk, azaz annak viszonyítására használjuk, hogy milyenek nem szeretnénk lenni, kik közé nem szeretnénk tartozni.

Norma: a *csoport* által kialakított szabályrendszer, amelynek megsértését a csoport szankcionálja.

Norma-alakulás: a *csoportfejlődés* harmadik fázisa. Ebben a szakaszban a *normák*, szabályok és *szerepek* kialakítása folyik. Kialakulásuk után az előző időszak konfliktusai megoldódnak, nyugvópontra jutnak.

Normatív befolyás: Egy csoportvita kapcsán másokkal összevetjük véleményünket, és hogy még pozitívabb színben tűnjünk fel, a *csoport* átlagával megegyező irányú, de még szélsőségesebb álláspontot fejezünk ki. (Lásd még: *csoportgondolkodás*, *kortárs nyomás*.)

Nyelvi kód: A *kommunikáció* és a tanulás során a jelenségek verbális kifejezésének, megnevezésének módja (a kód) lehet *korlátozott* vagy kidolgozott. Az iskolai *alulteljesítés* egyik oka a szocio-kulturális *hátrányos helyzetből* fakad, amelyben az iskolába kerülő

gyermek a **családi szocializáció** során a korlátozott nyelvi kódrendszert tanulta meg, míg az iskolában a kidolgozott nyelvi kód megértése és használata lenne szükséges.

Önbecsülés, önértékelés: A **motivációs** és egyéb a szükségleteket tárgyaló **személyiség**elméletek szerint az embernek normális esetben szüksége, hogy önértékelése pozitív legyen, az önmagával való megelégedettséget erősítse vagy legalábbis fenntartsa, elfogadottság- és hatékonyságérzetét növelje (amely megalapozza **önfejlesztését**, **önmegvalósítási** szükséglete kielégítését is). Ez a másokkal való kapcsolatokban, illetve a teljesítményünk értékelése során alakul, gyengül vagy erősödik (lásd még: **énkép**).

Önérvényesítés: lásd: **asszertivitás**.

Önfejlesztés: saját személyiségünk fejlődésére irányuló törekvés, mely jó esetben tudatos tevékenység (**önreflexió**val segíthetjük). Részben tudatos, részben ösztönös önfejlesztés a **társas összehasonlítás**nak az a fajtája (a felfelé hasonlítás), amelyhez azt a célszemélyt választjuk ki, aki jobb az adott összehasonlítási dimenzióban, aki meg tud tanítani arra, hogyan teljesítsünk jobban, vagy arra inspirál, hogy fejlődjünk, többek, jobbak legyünk. Ez a heterogén **csoporthasonlítás**ú iskolai formákban nagy húzóerő.

Önirányítás (ön szabályozás): az érett **személyiség** jellemzője, vagyis az a **képesség**- és tulajdonságegyüttes, ami tudatos cselekvésre (vagy éppen cselekvéseink gátlására, késleltetésére) késztet, ill. képessé tesz (külső és intrapszichikus) **tevékenységeink** saját magunk által kontrollált meghatározására, értékelésére, öntevékenységeink melletti döntésre, **önfejlesztésre**. (Pedagógiai konzekvenciáihoz lásd: **aktivitás, aktivizálás, visszacsatolás**.)

Önirányultságú viselkedés: ha valaki csak saját szükségleteit akarja kielégíteni, tekintet nélkül a **csoporthasonlítás**ra, a társak érdekeire. Egyetlen szóval: önző, **individualista, egocentrikus**.

Önmegvalósítás: Maslow szükségleti hierarchiát ábrázoló piramisának a csúcsán álló **motiváció**. A biológiai és kapcsolati szükségleteink kielégítésére történő késztetések a fejlődés során egymás után, egymásra épülve jelentkeznek. Az érett **személyiség**, a felnőtt ember célja, hogy élete értelmes legyen, teljesítse ki, valósítsa meg önmagát (szélső esetben akár az alacsonyabb rendű szükségleteinek a feláldozása árán is: pl. a szabadságharcok idején). Az önmegvalósítás széles értelemben valamiféle **alkotóképességet** is feltételez (ami bármiben megtestesülhet, a munka, művészeti produktum mellett pl. gyereknevelés, áldozatkész kapcsolat, környezeti harmónia, műveltség).

Önreflexió: Az ember saját **viselkedésének**, cselekvéseinek, gondolatainak, érzelmeinek az értelmezése, elemzése. A pedagógusok munkájának hatékonyságát megsokszorozza e tudatos elemzés. A jelenleg formálódó reflektív pedagógia adhat a pedagógusok önreflexiójának kialakításához sajátos szempontokat segítségül. Felszínre kerülhetnek például az **érvédelmi mechanizmusok**, a **kognitív disszonancia** vagy az **attribúció, naív becslés, első benyomás, személyészlelés** torzításai, s megerősödhet a hitünk például a saját **pálya**-alkalmasságunkban, elhivatottságunkban, illetve a pszichológiai-pedagógiai ismereteink használhatóságában.

Pályaszocializáció, pályaidentifikáció: A foglalkozási vagy szakmai **szocializáció**nak is nevezett pályaszocializáció a szocializációban mind a **szerep**sajátítás, mind az **identitás** kialakulásának fontos része. Felnőtt életünk jellemzője (s az **önmegvalósításunk** terepe is) a munkavégzés, amely különböző pályákon zajlik. A pályaszerepeket fokozatosan sajátítjuk el (a pedagógusok az **anticipáló foglalkozási szocializáció** révén). A pályaidentifikáció

folyamatában a kiválasztott szerep elvárásait elfogadjuk, azonosulunk vele, s ha már tökéletesen magunkénak érezzük foglalkozásunkat, nevezhetjük az állapotot pályaidentitásnak. Mivel azonban a pályakövetelmények és mi magunk is folyamatosan változunk, időről időre a pályával való **azonosulási** és **adaptációs** folyamat is újraindulhat.

Pedagógiai pszichológia (neveléslélektan): a **pszichológia** egyik legnagyobb és legrégebb alkalmazott területe, amely a pszichológia törvényszerűségeinek pedagógiai alkalmazási lehetőségeit tárja fel. A pedagógia két nagy területe - az oktatásmélettan (didaktika), illetve a nevelésmélettan - szerint a neveléslélektanon belül is megkülönböztethető a tanuláslélektan foglalkozó részterület, amely azonban szorosan összefügg a személyiség egészének a fejlesztésére koncentráló más területekkel is, így különösen a fejlődéslélektan és a **személyiséglélektan**, s – ha a tanulást a szociális tanulásra is kiterjesztjük – a **szociálpszichológia** által vizsgált területekkel is. Ez utóbbi társadalmi csoporthatásokkal foglalkozó fejezeteinek a pedagógiával határos ága a **szociálpedagógia**.

Pedagógiai szociálpszichológia: a **pedagógiai pszichológiának** a **szociálpszichológiával** érintkező határterülete. Ez a több tudományág találkozási pontján lévő terület a szociálpszichológia kutatási eredményei, törvényszerűségei közül az oktatási-nevelési intézményekben (iskolai **szervezetekben**) szereplő személyekre (pedagógusra és gyerekekre), csoportjaira, illetve a pedagógiai tevékenységekre és a személyiségfejlődésre ható személyközi, társas, társadalmi kapcsolati jelenségeket és ezek sajátos, pedagógiai alkalmazási lehetőségeit vizsgálja.

Pozitív interdependencia: **csoporthatagok** közötti építő jellegű kölcsönös függőség. A **kooperatív** csoportmunka résztvevői között például pozitív függőségi kapcsolat van, mivel csak egymást segítve érhetik el a csoporttagok céljaikat. A kölcsönös függésnek több formája lehetséges. Ilyen lehet a közös jutalom, a közös cél, közös **értékek**, a külső fenyegetettség vagy közös ellenség.

Pozitív vonatkoztatási csoport: Ennek a **vonatkoztatási csoportnak** a normáit elfogadjuk, a csoportot vonzónak érezzük, **azonosulunk** vele, történéseit fontosnak tartjuk.

Prevenció: általában megelőzés, közbelépés, megelőző intézkedés (profilaxisnak is nevezik), szűkebben: a betegségek, önkárosító magatartásformák mérséklésére, megelőzésére irányuló tevékenység. Célcsoportjait általában az úgynevezett rizikó-csoportok alkotják. Szakaszai:

Elsődleges (primér) prevenció – a betegségek, önkárosító magatartásformák kialakulásának megakadályozására, az azokat elősegítő kockázati tényezők, okok kiküszöbölésére irányuló tevékenység. Primer prevenció maga a nevelés is, amely a pozitív értékek **interiorizációja** révén megakadályozza a **deviáns** magatartások kialakulását. A **mentálhigiéné** ugyancsak preventív hatású.

Másodlagos (szekunder) prevenció – a már kialakult betegségek, önkárosító magatartásformák minél korábbi felismerésére, minél hatékonyabb kezelésére irányuló tevékenység.

Harmadlagos (tercier) prevenció – a betegségi állapotok kezelését követő, a testi és lelki jólét, valamint a közösségi **integráció** lehető legteljesebb helyreállítására irányuló tevékenység (rehabilitáció).

Promóció: tágabban: olyan tevékenység, amely valamely ügy megvalósulását, sikerének az előmozdítását szolgálja. **Mentálhigiénés** vonatkozásban: az jó egészségi állapotot elősegítő, illetve azzal összefüggésben álló, az életminőséget javító személyes és közösségi **attitűdök**,

értékek, normák, életmód és magatartásformák támogatása, erősítése. Célcsoportja általában az egészséges népesség.

Proszociális agresszió: ha valaki azért viselkedik *agresszíven*, hogy valamilyen, a társadalom többsége által elfogadott és fontosnak tartott célt megvédjen egy támadással, balesettel szemben. Azonban proszociális agresszió sem érték minden esetben (az agresszió ugyanis agressziót szül).

Proxemika: az ember kapcsolataiban a másiktól való távolság-tartás, térköz-szabályozás pszichológiai és kulturális kihatásait vizsgáló irány (T. Hall). Az embert körülvevő személyes tér különböző zónáiban (az intim, a személyes, a konzultatív és a nyilvános zónákban) más-más a jelentése a társas érintkezésnek. A pedagógusnak ismernie kell a térköz-szabályozás jelentőségét és szabályait ahhoz, hogy érintkezéseit az adott helyzeteknek és céljainak megfelelő módon irányítsa (pl. az intim zónát mind maga, mind a diáktársak tartsák tiszteletben, a nyilvános zóna helyett célszerűbb, ha a katedra a konzultatív zónában van, vagy ha a tanár esetenként személyes zónájába engedi a gyereket).

Pszichikus átragadás: érzelmek átvitele a tömegben átmenetileg és részlegesen személyiségét vesztő egyénre (lásd még: *dezindividuáció, csoportgondolkodás*).

Pszichológia: lélektan.

Pszichopedagógia, pszichopedagógus: lásd: *szociálpedagógia*.

Pygmalion-effektus: önbeteljesítő jóslat hatása. Eszerint ha valamiről elhisszük, hogy igaz (pl. képességeinkről a tanár ítéletét elfogadjuk), akkor ez oda vezet, hogy olyan módon fogunk viselkedni, hogy eredeti álláspontunk beigazolódjon, abban az esetben is, ha kiindulópontunk hamis volt. (Lásd még: *énkép, én-kongruencia, kognitív disszonancia, attribúció, naív becslés, elfogultság, motiváció, igényszint, teljesítmény-attribúció*.)

Referencia-hatalom: amennyiben a *hatalom* lehetséges forrása az, hogy a másik személy őt (a diák a tanárt) *vonatkoztatási* keretként, bizonyos szempontból modellként használja saját viselkedésének értékelésére. A pedagógus - ha érett, hiteles, elkötelezett, hozzáértő – az un. hivatásszemélyiségéből fakadó referens hatalma által gyakorolhatja a legnagyobb fejlesztő befolyást a gyerekek nevelésében.

Relaxáció, relaxált állapot: különböző módszerekkel (pl. *autogén tréninggel*) annak elérése, hogy az egyén külső ingerektől mentes, nyugodt, ellazult állapotba kerüljön.

Segítő szindróma: Bizonyosfajta lelki tünetegyüttes, amely olyan segítő hivatású szakembereknél fordulhat elő, akik számára hivatásuk gyakorlásának fő *motívuma* (nem szándékosan, hanem tudattalanul) saját ingatag lelki egyensúlyuk fenntartása.

Self-sémák: önmagunkról való általánosítások, *sémák*, amelyek az *énképünk* alakulását is befolyásolják.

Serdülőkor: lásd *adoleszcencia*.

Serdülők szubkultúrája: A mai társadalomban az iskoláztatás kitolódott, amely keretei viszont általában nem felelnek meg a *serdülők* sajátos életkori szükségleteinek. (Az iskolák jó

részében még mindig szűken csak a tanulásra koncentrálnak, az iskolai légkör nem *humanisztikus*, a *kortárs-csoport*ban végezhető tanuláson kívüli más irányú, *együttes élményt* adó tevékenységek és *kommunikáció* feltételei hiányoznak.) Így ezek kielégítése a felnőttekétől és az iskoláétól eltérő *érték-* és tevékenységrendszerben történik, ezért kevés kapcsolat fűzi őket a felnőtt társadalomhoz, s ezáltal az őket érdeklő szórakozás, zene, divat, fogyasztás, pénz, szex, drog, stb. kérdéseire sajátosan viszonyulnak (lásd még: *kortársnyomás*), ami *érték-*ütközésekhez és *devianciák*hoz is vezethet.

Séma: *mentális* egység, a korábban megszerzett ismereteink elraktározott lényege, formája, mely struktúrákba szerveződve képezi tudásunkat, előhívható emlékeinket. Ránk jellemző sémáink határozzák meg a további információk észlelését, értelmezését és beépülését (lásd még: *kategorizáció*).

Sikerorientáció: a sikerre való beállítódás (ellentéte a *kudarckerülés*). A *teljesítményszint* és az *igényszint* között kölcsönös viszony van. A feszültség abból ered, ha ezek között nagy a különbség, amely az *énképet* is veszélyezteti. Az egyén aszerint orientálódik és viselkedik, hogy mennyire képes elviselni az *énképet* is meghatározó sikert vagy kudarcot: a sikerorientáltakat tevékenységre ösztönzi, míg a kudarckerülőket óvatosságra készíteti az *igényszint* meghatározásában. A sikerorientált személyekre a teljesítmény-*motiváció* túlsúlya és a *belső kontroll attitűd* jellemző.

Státusz: formális vagy informális kapcsolatrendszerben, *csoport*ban elfoglalt pozíció.

Stimulánsok (pszichostimulánsok): azok a *drogok*, amelyek az idegrendszerre stimuláló, izgató hatást gyakorolnak. E drogok legfőbb hatása a fáradtságérzés csökkenése, az energizáltság, szélső esetben az *eufória* érzésének kialakulása. A használó a drog hatása alatt úgy érzi, hogy tele van energiával, nincs szüksége alvásra, pihenésre. A stimulánsok – hasonlóan a legtöbb droghoz - többnyire az éhségérzetet is csökkentik.

Szakértői hatalom: a *hatalom* egyik lehetséges forrása a hozzáértés, *kompetencia*. Például a diák szemében az tűnik ösztönzőnek, ha a tanár magas szintű tudással, szakértelemmel rendelkezik. Ifjú- és felnőttkorban, kialakult értékek mellett ez is éppoly fejlesztő hatású az iskolában, mint pl. korábban a *referens hatalom*.

Szegregáció: *csoportok* elkülönítése, elkülönülése (az *integráció* ellenkezője) valamely szempontból közös jegyeket mutató csoportosítás szerint. A pedagógiában ilyen mérlegelési szempont, hogy szegregáltan vagy integráltan történjék-e pl. a cigány-származású vagy a fogyatékos gyermekek speciális szükségleteinek a kielégítése. Ez egyszerűbb (s rövid távon talán eredményesebb is) az elkülönített csoportokban, de valódi (a velük szembeni *diszkriminációt*, *előítéleteket* is megváltoztató), a befogadó és a befogadott csoport együttműködését egyaránt fejlesztő hatás csakis a többségi csoporttal való integrált együttneveléssel érhető el, természetesen, ha a speciális szükségleteket is tekintetbe veszik. (Lásd még: *csoportösszetétel*.)

Személyiség: az egyén öntevékenységének viszonylag állandó rendszere, amelyben az én és a külvilág összetett kapcsolata valósul meg. A különböző *személyiség*típus-tanok között az egyik legismertebb felosztás (a Jung-féle *extravertált-introvertált*) alapja az aktivitásnak épp e két tényező (én és külvilág) szerinti irányultsága. A személyiségnek a többi emberhez való értékelő viszonya szerinti rendszerezés ismert sémája a Berne-féle un. OK-ablak (én OK vagyok-mások is OK-k; én OK-másik nem OK; én nem OK-mások OK; én nem OK-mások

nem OK). Egy másik viszony-felosztási alap a személyiség öntevékenységének az irányításával kapcsolatos (az un. **külső kontroll-belső kontroll** vagy a **mezőfüggő-mezőfüggetlen attitűd**). A személyiség egy másik, szintén általános definíciója az ember külső-belső tulajdonságainak az összességét, az összetevők sajátos struktúráját és a működés egyediségét hangsúlyozza. A minden emberben közös lelki működések (lásd: **lelki jelenségek és attitűd**), vagyis a gondolkodási, érzelmi és viselkedésformák sajátos, jellegzetes mintázata teszi az embert egyedivé. Az un. **vonásméleten** alapuló rendszerezés, amely főbb személyiségfaktorokba rendezi a tulajdonságokat (a „Big Five” faktorok: extravenzió, együttműködés, lelkiismeretesség, neuroticitás, nyitottság) vagy az A és B-típusú személyiség-felosztás (az A-típusú személyiséget az intenzív versengés, magas teljesítményre törekvés és az idő sürgetettség érzése jellemzi, a B-típusú személyiség mindezek viszonylagos hiányával jellemezhető) bizonyos meghatározott személyiségjegyek konstellációira mutatnak rá. Ezek a pedagógusmunkában jól hasznosítható szempontokat adnak. (Lásd még: **vezetési stílus**.)

Személypercepció (személyészlelés): Amikor kapcsolatba kerülünk egy másik emberrel, az a törekvés jellemző, hogy minél hamarabb képet formáljunk róla (eredete: veszélyes-e ránk vagy sem). Az emberek megismerésénél az **első benyomást** a fizikai tulajdonságok, a külső megjelenés kelti, a többi információt a különböző megnyilvánulások, **kommunikációs** jellemzők, viselkedések adják. Ezek felhasználásával következtetünk belső, közvetlenül nem megfigyelhető tulajdonságaikra, a már meglévő tapasztalatainkat, más emberekkel kapcsolatos élményeinket, ill. a társadalomból átvett **sémákat, kategóriákat, attitűdöket** is mozgósítva. A személypercepciót **érzelme**k is kísérik (szimpátia, antipátia), amelyek torzíthatják a valódi megismerést (a szépség, hasonlóság szimpátiát, a csúnyaság, a megszokottól, ismerőstől eltérő megjelenés vagy viselkedés ellenérzést kelt, mely a további információk értelmezését is befolyásolhatja). Ezért kell tudatosítanunk az első benyomás alapján kelt érzelmeinket, s a többi információ szerint korrigálnunk a másiktól alkotott képünket. Ha ezt nem tesszük meg, az első benyomás alapján adott reakciónk alapján kapjuk a másik reakcióját is, amely újabb torzítást eredményez a másik megítélésében.

Szenzoros élménykeresés: e fogalom alatt az embereknek azt az igényét értjük, hogy keresik az izgalmas, feszültségkeltő, kihívást vagy kalandot jelentő élményeket. Az emberek nagyon különböznek a szerint, mennyire igénylik az ilyen izgalmakat. Vannak, akik jobban szeretik, ha mindig a megszokott környezetükben lehetnek, nem érik őket váratlan események, míg mások hajlamosak az unatkozásra, ezért állandóan újabb és újabb ingerekre vágynak, akkor érzik jól magukat, ha mindig új élményekben van részük, s rosszul viselik, ha mindig ugyanazok a dolgok történnek velük. A szenzoros élménykeresés fokozott veszélyt jelenthet a **droghasználat** kialakulásában. E viselkedésnek vannak társadalmilag elfogadott formái is, így például magasabb a szenzoros élménykeresése azoknak a személyeknek, akik veszélyes munkákat vállalnak vagy veszélyes sportokat űznek (hegymászók, barlangászok, ejtőernyősök, stb.).

Szeparáció: elkülönítés (a másik embertől, egyéni szinten; **csoportok** esetén inkább a **szegregációt** használjuk). Egymagában az ember gyengébbnek, sérülékenyebbnek, tehetetlenebbnek érzi magát, mint mások társaságában. Kisgyermekkorban különösen nagy szorongást (az un. szeparációs félelmet) kelt az egyedüllét. (**Affiliációs** szükségletünknek is részben a társas környezet védő hatása az alapja.) A szeparációt ezért éli meg **büntetésként** a gyermek.

Szerep, szerepelvárások: *formális* vagy *informális csoportban*, kapcsolatrendszerben elfoglalt pozíció birtokosa iránt támasztott viselkedésbeli elvárások rendszere. Tágabban: iratlan érintkezési vagy viselkedési szabályok; az elvárt viselkedés egy adott helyzet *kontextusában*, mely az egyén társadalmi helyzetéből, a munkamegosztásban elfoglalt helyéből következik. Konkrétan: valamely csoport, intézmény céljainak, jellegének megfelelően differenciált, meghatározott státuszokhoz kötődő viszony-, *norma*- és tevékenység- vagy viselkedésrendszer. Pl. a családban férj-feleség, szülő-gyermek, apa-anya, testvér, nagyszülő-szerep, az iskolában a tanár-diák, a kolléga, az osztálytárs, a barát, a szervezeti viszonylatban a hierarchia szerint (vezető-beosztott), csoportban a feladatok, tevékenységek, kapcsolatok (pl. a hetes, a titkár, a sztár) szerint elkülönült szerepek és a hozzájuk tartozó elvárások. A szerepátvétellel egy készen kapott, meghatározott szerepelvárásokkal bíró szerepet töltünk be, míg az önállóan, az adott csoporttal közösen kialakított szabályok, elvárások jobban segítik elő a sikeres *beilleszkedést*.

Szerepkonfliktusok: Egy személy egyidejűleg általában többféle szerepet játszik, amelyek elvárásai között (sőt, egy szerepen belül is, pl. a tanáréban) ellentmondások lehetnek. Ezek okozzák a szerepkonfliktusokat: a szülőét pl., aki a gyerekével töltené az idejét, de a családfenntartói vagy szakmai szerepében ehelyett a munkájával kellene törődnie; vagy a tanár az iskolai szervezet tagjaként belső (*intrapaszichikus*) *konfliktusba* kerülhet akkor, ha a diákcsoport tagjaként az iskolai normákkal ellentétes normákat követ.

Szervezeti kultúra: Az a viszonyrendszer, ami a szervezet tagjainak viselkedését, *munkamotivációit* és munkakultúráját befolyásolja. Egy adott szervezetre jellemző szimbólumok, nyelvek, ideológiák, hitek, szertartások és mítoszok összessége. Magában foglalja a közös *értékeket*, gondolkodásmódot és az általánosan érvényesülő viselkedésmintákat, *szervezeti légkört*. Egy olyan szubjektív, *kognitív* „térkép”, amely megmutatja a szervezet tagjainak a szervezetben való működésük fokát, jóságát.

Szervezeti légkör: a szervezet belső környezeti és kapcsolati sajátosságainak a tagok *viselkedésével*, *attitűdjével*, érzéseivel összefüggésben használt fogalom. Szoros a kapcsolata a *mentálhigiéné* állapotával is.

Szituációs attribúció: a másik személy (embercsoport) vagy saját viselkedésünk okát *attribúciónk* során az adott szituációból eredeztetjük. A magunk negatív cselekedeteit, ill. azokét, akiknek az adott viselkedését ellentmondónak találnánk jótulajdonságaival, *önbecsülésünk* védelmére, másoknál a *kognitív disszonancia* oldására, hajlamosabbak vagyunk a helyzettel, míg a többi esetben a személy tulajdonságaival magyarázni. A kognitív disszonancia oldása kizárólagosan a szituációs attribúcióval az *énképünk* védelmének egyik formája (a felelősség-hárítás), illetve ez az alapja a kivételezésnek (*elfogultságnak*) is szeretteinkkel. Ha viszont a szituációs hatást egyáltalán nem mérlegeljük, a *diszpozicionális attribúció* irányába torzítunk, amely szintén egy jellegzetes (un. *alapvető*) *attribúciós hiba*.

Szociabilitás: a társas kapcsolatok milyenségére utaló kifejezés. A barátkozó természetű, társaságkedvelő, a mások problémáira is nyitott, érzékeny, jó kapcsolatokat ápoló személyt nevezünk szociábilisnak.

Szocializáció: A társadalmi *normák*, *érték*- és szokásrendszerek beépülése, elsajátítása. Tágabb értelemben a társadalom spontán és szervezett (így benne a nevelési) hatásainak összességén alapuló un. társadalmi tanulás, amely nyomán az egyén a társadalomba beilleszkedik, annak eredményes tagjává válik. A szocializáció során a társas viszonylatok

normáinak, szokásainak elsajátítása a **szerepek** megismerésén és gyakorlásán keresztül **szerepelsajátítással** történik. Szűkebb értelemben az egyén viselkedésének és értékrendjének valamely társadalmi csoport normáihoz való hozzáigazítása, illetve hozzáigazodása. Az elsődleges vagy **családi** szocializáció a mindennapi élet viselkedési formáinak, együttélési normáinak az elsajátításához ad mintát. A másodlagos, szakmai **vagy (anticipáló) foglalkozási szocializáció** során a társadalmi munkamegosztásban való részvételre készülünk fel.

Szociális: társas, társadalmi.

Szociális befolyásolás: a **szocializációt** a társas környezet oldaláról az onnan érkező hatások (pl. a **hatalom, vezetői stílusok**) szerint közelíthetjük meg, a másik aspektus pedig a befolyásoló hatásokra történő belső változás. Utóbbi fázisai: **behódolás, identifikáció, interiorizáció**.

Szociális facilitáció: Mások között, együtt végzett munka vagy a feladatmegoldás során éberségünk, aktivitásunk megnövekszik. Különösen akkor serkenő a társak jelenléte, hatása, ha a tevékenység jól begyakorlott, automatikusan végezhető, vagy a feladat egyszerű.

Szociális kívánatosság: A másik személyről szóló negatív, szociálisan kevésbé kívánatos információk nagyobb súllyal számítódnak be az illető megítélésekor, mint a vele kapcsolatos pozitív tulajdonságok.

Szociális kompetencia, szociális intelligencia: Ez határozza meg, mennyire sikeres, hatékony az egyén a szociális élet során jelentkező problémák megoldásában, társas kapcsolatainak építésében és fenntartásában. Összetevői között vannak **kognitív, kommunikációs** és egyéb **képességek**, melyek az életkori előrehaladás ellenére bizonyos fokú egyéni kontinuitást is mutathatnak. A kapcsolattartáshoz szükséges képességek együttesét nevezik szociális intelligenciának, mely újabban az **intelligencia** egyik lényeges összetevőjének számít.

Szociálpedagógia, szociálpedagógus, pszichopedagógus: A szociálpedagógia elsősorban a szocio-kulturális szempontból **hátrányos helyzetben** lévő vagy **veszélyeztetett** gyermekek körében hiányzó **családi szocializációs** hatások pedagógiai ellensúlyozásával foglalkozó határtudomány. A szociális szakmák körébe is sorolható szociálpedagógus és a gyógypedagógiai szakokhoz tartozó pszichopedagógus az a két főiskolai szintű szak (utóbbi inkább a genetikai alapú magatartászavarok oldaláról), amely az iskolában is folyó gyermekvédelmi munkához megfelelő mélységű szakképzettséget ad. (Emellett erre készít fel a valamennyi pedagógusi szakra építhető család- és **gyermekvédelem** pedagógiája nevű szakirányú továbbképzési szak is.) Tudásuk a gyermekek iskolai **mentálhigiénét** is erősítheti. Mivel a társadalmi folyamatok befolyásolásának nehézségei miatt talán ez a leginkább megterhelő pedagógiai feladat, tanítványaikkal együtt az ő mentálhigiénéjük támogatására is szükség van.

Szociálpszichológia: A **pszichológia** (a **lelki jelenségekkel** foglalkozó tudomány) azon ága, amely a lelki jelenségek társadalmi hatásokra történő változásait vizsgálja, a társas kapcsolatokkal, az egyének (a **személyiség**) és a **csoportok** egymásra gyakorolt hatásával foglalkozik. Miután a pedagógia lényegében a társas befolyásolás eszközeivel dolgozik, az utóbbi évtizedekben e jelenségek pedagógiai vagy iskolai szempontú alkalmazásával foglalkozó külön tudományág, a **pedagógiai szociálpszichológia** alakulásának lehetünk tanúi.

Szociometria, szociogram: a szociometria az *informális csoporton* belüli rokonszenvi kapcsolatok mérésének, feltárásának és a *csoportstruktúra, csoportdinamika* elemzésének módszeregyüttese, a szociogram a csoport tagjai közötti kapcsolatok milyenségének ábrázolása. A szociogram elemzésével a pedagógus olyan többlet-információkat szerezhet a gyerekek megismerésére, amelyek a tanár-diák szituációban nem pontosan figyelhetők meg (pl. peremhelyzet, sztárhelyzet, klikkesedés, kölcsönös vagy egyoldalú vonzódások, barátságok, a *csoportkohézió*, csoportdinamika erőssége).

Szolidaritás: egy személlyel vagy egy csoporttal való közösségvállalás, közös *értékek* vállalása.

Sztereotípiák: kész, *sematikus* ítéletek azon tulajdonságokról, melyeket egy adott jelenségre vagy egy adott csoportra jellemzőnek tartunk; előzően megalkotott – sokszor tudattalanul ható – elképzelések, hiedelmek egy egyénről vagy egy csoportról. Ezek az elképzelések általában felszínes ismereteken, felszínes jellegzetességeken vagy a csoport egyes tagjainál megfigyelt tulajdonságoknak az egész csoportra történő általánosításán alapulnak. A sztereotipizálás során ezekkel a tulajdonságokkal ruházunk fel egy személyt pusztán azért, mert annak a csoportnak a tagjaként azonosítjuk. Kapcsolódó fogalom az *előítélet*, melynek egyik alapja a sztereotípiákban való gondolkodás. A sztereotípiák általában viszonylag merevek és nehezen megváltoztathatók, még az ezzel ellentétes közvetlen tapasztalatnak is ellenállnak.

Társas összehasonlítás: Mindazokban a helyzetekben, amelyekben a *képességek* mérése közvetlenül nem lehetséges, az emberek csak úgy tudják értékelni saját magukat, hogy összehasonlítják magukat másokkal, és ezt kiértékelve vonnak le önmagukra vonatkozó következtetéseket. Az *önértékelés, önbecsülés, énkép* formálódásának a társas összehasonlítás az egyik legfőbb az alapja (József A. költői szavaival: „csak másban moshatod meg arcodat”) – a másik a felnőttől jövő kontroll, értékelés.

Tehetség-koncepciók: Tehetségnek valamely kiemelkedő adottságunkat, *képesség*ünket nevezik. Egy-tényezősnek az olyan tehetség-koncepciók minősülnek, amelyek a tehetség-fogalom terjedelmét kitágítva azt valamely általános pszichológiai adottsággal, képességgel (pl. az *intelligenciával*) magyarázzák. A több-tényezős tehetség-értelmezés szerint a tehetség egy-egy részterületen is kibontakozhat, kialakulásának nincs közös gyökere vagy egyéb általános feltétele.

Teljesítmény-attribúció: A gyengén teljesítők a jövőben is gyengébben fognak teljesíteni abban az esetben, ha teljesítményüket a megfelelő *képességeik* hiányával magyarázzák, de jobb teljesítményt fognak nyújtani abban az esetben, ha úgy tudják, hogy erőfeszítéseik hiányának tudható be korábbi rossz teljesítményük, és ezt fokozva ők is jobb eredményekhez juthatnak. Ez befolyásolja az *igényszintet*, teljesítménynívót, az *énképet, önbecsülést* is. (Lásd még: *attribúció, Pygmalion-effektus*.)

Tolerancia: türelmesség, mások viselkedésének, gondolkodásának, másságának az elfogadása. A tolerancia nem jelenti a mássággal, a másfajta gondolkodással való egyetértést vagy annak követését, pusztán annak az elfogadását, hogy másképp is lehet dolgokról gondolkozni, másképp is lehet a világot látni s abban élni, mint ahogy mi tesszük. A másság elfogadása azt is jelenti, hogy nem tartjuk szükségyszerűnek, hogy saját viselkedésünket, gondolkodásunkat feltétlenül jobbnak ítéljük, mint másokét. (Ellenkezője az *intolerancia*.)

Tolerancia (a droghasználattal kapcsolatosan): hozzászokás miatt a szervezetnek az az igénye, hogy valamilyen szer folyamatos használata esetén ugyanolyan mértékű élmény eléréséhez egyre nagyobb mennyiségű szerre van szükség.

Tömegjelenség: A tömegben levő egyén fő jellemzője a tudatos személyiség beszűkülése (*dezindividuáció*), a tudattalan indítékok, ösztönök előtérbe kerülése. Az érzelmek és gondolatok a lelki infekció, szuggesztió útján egyirányúakká válnak, és könnyen végzetes cselekvéssé alakulnak (tömeghisztéria). Ennek oka, hogy az egyén idomul a többiekhez, ösztöngátlásai feloldódnak.

Törvényes hatalom: a *hatalom* egyik lehetséges forrása. A tanár *befolyásoló* hatalmát a diák pl. a tanár hivatalos *szerepéből* adódónak tekinti, diákszerepéből adódóan így kötelezettségként elfogadja, ezért követi a tanár utasításait.

Tranzakció-analízis: tranzakció: személyek közötti (*interperszonális*) *kommunikáció*-sorozat; analízis: elemzés. *Személyiséglélektani*- illetve pszichoterápiás elmélet, egyben a személyiségfejlesztő gyakorlatban alkalmazható folyamat is, amely a személyiség kommunikációjának, szociális kapcsolatainak és *én-állapotainak* az elemzésével és tudatosításával ér el változást.

Újdonsági hatás: Eszerint az ember másokra vonatkozó ítéleteit leginkább a vele kapcsolatos legújabb, vagyis az utolsó információ határozza meg.

Verbális átkódolás: A szöveges formájú ismereteket rendszerint saját szavainkkal átfogalmazva (átkódolva) és nem szó szerint jegyezzük meg (lásd még: *kommunikáció, nyelvi kód*).

Versengés: egyfajta *motiváció*. A szociál-darwinisztikus nézetek szerint a versengés olyan veleszületett hajtóerő, amely a „legerősebb túlélését” eredményezi, így törvényszerűen megjelenik az iskolában is. Természetes módon a *tehetségesebb*, motiváltabb, magasabb teljesítményt nyújtó diák jobban boldogul. A versengés másik magyarázata az *önértékelés, önbecsülés*, illetve a felülkerekedéssel a *hatalom* kivívásának az igénye (pl. a *hiperversengők*nél). A versengés összefügg azzal is, hogy a magunk vagy teljesítményeink értékét a másokkal való összevetésben, megmérettetésben (*társas összehasonlításban*) ítéljük meg. Tehát a versengés pozitív tényező is lehet, ha a gyerek a *kiegyensúlyozottan versengő* típushoz tartozik (pl. a tanulási motiváció ilyen mesterséges felkeltése az előfeltétele annak, hogy a tanár a diákkal az őket nem érdeklő feladatokat is meg tudja valósíttatni, illetve ösztönözni tudjon a magasabb teljesítmény elérésére).

Veszélyeztetettség, veszélyeztetett gyermek: azok a gyermekek, akik testi-lelki fejlődése szempontjából a *családi* nevelés káros vagy elégtelen. Veszélyeztetés esetén - ahol egyik vagy mindkét szülő, esetleg más családtag alkoholista, *antiszociális* magatartású, pl. börtönviselt vagy brutális, bántalmazó, nemtörődöm, elhanyagolja gyermekét, lumpen életmódot folytat - a gyermek védelmére törvény határozza meg a megfelelő intézkedéseket. (Csupán a szegénység nem ok a gyermekek állami gondozásba vételére.) Az iskolákban a *gyermek- és ifjúságvédelmi* felelős pedagógus feladata a veszélyeztetett és a *hátrányos helyzetű* gyermekekkel történő foglalkozás. *Szociálpedagógusi* alapképzési vagy a szakirányú továbbképzésben folyó család- és gyermekvédelem pedagógiája szakon szereshető ehhez a munkához a leginkább megfelelő mélységű szakképzettség. A *pszichopedagógus* – az e problémakörhöz is illeszkedő gyógypedagógiai ismereteivel – emellett a genetikai eredetű

magatartászavarokkal küszködő gyermekek **szocializációjának** a korrekciójához nyújt segítséget.

Vezetési stílusok: A pedagógiában leginkább a Kurt Lewin nevéhez fűződő **autokratikus**, **demokratikus** és a **laissez faire** (újabban anarchikus) stílus néven ismert tipizálást hasznosítják. A pedagógusok (és ugyanígy a szülők) nevelői **attitűdjében** nagy szerepet játszik a másik ember (a diák, gyermek) önállóságának figyelembe vétele és a velük kapcsolatos érzelmi hőfok is, ezért e kétféle dimenzió (hideg-meleg és korlátozó-engedékeny) mentén koordináta-rendszerben ábrázolt felosztás is jól alkalmazható mind önismeretünk, mind a személyiségjegyeinktől is függő vezetési stílusunk tudatos korrigálására, fejlesztésére.

Viharzás: a **csoportfejlődés** második szakasza. Ebben a fázisban egyre élesebbé válnak az egyéni különbségek, hangsúlyozódnak a **viselkedéssel**, **értékekkel** kapcsolatos nézeteltérések. A csoporttagok között megindul a **versengés** a csoportban elfoglalható helyekért, **szerepekért**.

Viselkedés: külsőleg megfigyelhető reakcióink összessége (beleértve az önmagunkról szóló közléseket is). A **személyiség** és az **attitűd** három fő összetevője, szférája (a **kognitív**, az **érzelmi** és a viselkedéses tevékenységek) egymással szoros kölcsönhatásban működik. Az emberre emiatt jellemző az a mód, ahogyan a környezet hatásaira reagál, amit és ahogyan **kommunikál**, stb.. A pszichológia egyik fő kutatási irányzata is a viselkedés tanulmányozása (behaviorizmus). A pedagógus is a viselkedés megfigyeléséből következtet a gyerekek lelki tevékenységeire, azok fejlettségi állapotára.

Visszacsatolás (feedback): olyan szabályozottságot jelent (pl. a megismerő tevékenységben, tanulásban, **kommunikációban**), amely során egy ingerre, információra adott (vagy kapott) válaszreakció jelenti azt az új információt, amely szabályozza a további válaszreakciónkat. A pedagógiában a visszacsatolásnak - tágan értelmezve – szintén visszajelző és korrekciós szerepe van (a pedagógus jelzi vissza a gyerekeknek a tevékenységükről szerzett információt, illetve saját további tevékenységének tervezéséhez is támpontul szolgál pl. a gyerekek tudásának a bemérése).

Vonatkoztatási (referencia-) csoport, referencia-személy: a saját **attitűdök**, **értékek**, **viselkedési minták szocializáció** során történő kialakításakor (de - az önmagában bizonytalan, **külső kontroll**os személynél vagy pl. új munkahelyre való beilleszkedés esetén - akár felnőttkorban is) az a mércének tekintett **csoport** vagy azok a személyek, akiknek érték- és **normarendszeréhez** az egyén saját értékeit és viselkedését igazítja. A társas kapcsolatokra szűkítve az a csoport vagy személy, melyet az egyén önmaga és mások megítéléséhez használ keretül, és amelyhez ezért kapcsolódni is igyekszik. A **referencia-személy**, illetve -csoport tehát **befolyásolási hatalommal** bír. A szocializáció előrehaladtával ez a hatás a felnőtt személyről mindinkább a **kortárs-csoportokra** tevődik át. A tanár a serdülőkorúak körében számol a kortárs-csoportok befolyásának növekedésével, így nevelési céljait közvetett hatásokkal éri el.